

PERSIE

Zase začínám psát. Takže – zastavil jsem se u zoufalství. Nyní dále. Přijel jsem do Petrohradu a porada začala.

Vítězství bolševiků začíná být stále zřejmější. Na zasedání jsou sice v menšině, ale to jen proto, že byli pozváni různí představitelé vědeckých a jiných společností. Armádní komitěty bolševické nejsou, ale vím, jak málo jsou tyto komitěty provázány s masou. A průměrný voják je unavený a cíl války nevidí, chce změnu vlády stejně tak, jako se chce pěšák přezout.

Unavený Čcheidze se podobá starému kupci, který se dívá na rozvrat svého podniku a snaží se usmívat – unavený Čcheidze vede zasedání. Lidé mluví a mluví. Zástupce Latgalců⁶⁵ požaduje samostatnost, ale my nevíme, kde tento národ žije. Ukazuje se, že v Petrohradské gubernii.

Balkony divadla podklesávají pod tíhou lidí.

Přijel Kerenskij – kouzelník, kterého opustili duchové. Hází pomačkanými, suchými slovy a snaží se mluvit plamenně a rozplamenit okolí. Nakonec v parteru vzplane malá hysterie. Křičí a křičí. Rty Kerenského jsou suché a rozpraskané.

65 Latgalci: baltská národnost žijící v Petrohradské oblasti a na území dnešního Lotyšska.

Potom byla znamenitá porada o koalici. Potřebujeme koalici, nebo nepotřebujeme? Ně-jaky chytrák navrhl koalici bez kadetů. Pronesl dlouhou řeč, z níž šedl vzduch.

Hlasovali jsme. Seznam těch, kdož se zdrželi, přečetl starý mazaný Černov.⁶⁶

Hlasoval jsem proti koalici. Domníval jsem se, že koaliční vláda propadne. Kapitalističtí ministři skutečně pomáhali vyvádět ven bolševické pluky, které z kasáren vycházely velmi neochotně. Ale to samozřejmě není to hlavní. Byl jsem na schůzi divizního komitétu svého oddílu. Přijel na ni zástupce ministerstva obrany a Černov. Černov přednesl svou řeč. Takovými slovy můžete babám prodávat perníky nebo je šeptat ženě, když ji svlékáte.

Divizním komisařem byl pozoruhodně tupý a panicky člověk M., šikovatel, stále se snažil, aby ho jmenovali praporčíkem. A dosáhl toho... před Říjnem. Také něco mluvil, občas se zastavoval a zpitoměle uvažoval: o čem jsem to vlastně mluvil?

Schůze se konala v naší šoféřské škole, v sále, kde jsme pro žáky udělali amfiteátr.

66 Černov, Viktor Michajlovič (1873–1952): profesionální revolucionář, jeden ze zakladatelů sociálně revoluční strany eserů a její hlavní ideolog. Ministr zemědělství Prozatímní vlády. Předseda Ústavodárného shromáždění. Po vítězství bolševiků emigroval, žil také v Československu, před fašismem utekl do USA, kde zemřel.

Na vrchních lavicích seděli s hlavou položenou na stolech vojáci z jedné jednotky. Bylo jich šest a tři z nich byli tak opilí, že nemohli zvednout hlavu.

A Černov zpíval a zpíval, hvízdal a burácel.

Když schůze končila, začal kravál. Vyváděli opilce. Šel jsem na ministerstvo obrany, do sovětu, a řekl, že chci jet kamkoli, ale hlavně daleko. Připadalo mi, že jsem v pokoji, kde už 48 hodin čadí lampy.

Toho času na ministerstvu obrany nemohl zabrat Verchovskij. Víte, co to znamená, když nemůže zabrat auto? To je tak. Automobil zapadne kolem do bahna nebo vjede na led a nemůže se hnout z místa. Motor jde na plné obrátky, auto řve, řetězy, jimiž jsou kola omotána, vyhazují hromady bláta – a auto se ani nehne.

Přesně takhle nemohl zabrat generál Verchovskij. Byl to člověk rozhodný, iniciativní, pevných nervů a uměl na lidi zatlačit.

Jeho idea zmenšit armádu na 40 procent byla smělou myšlenkou. Ale nebylo možno ji provést. Tkáň státu se měnila.

Ale málem bych zapomněl! Kolikrát jsem dostal od Kerenského telegram: „Okamžitě zavést v armádě železnou disciplínu – vyplnění rozkazu potvrďte telegramem!“

Na ministerstvu obrany jsem ještě předtím potkal komisaře, který se chystal do Persie; byl to bývalý předseda kyjevského komitétu, menševik Task. O tom budu hodně psát. Do Persie mě pustili, i když mě od toho zrazovali. Ale smutek mě

táhl na samotný okraj země, jako měsíc náměsíčníka na střechu. Sedl jsem do vlaku a jel do Persie. Tehdy to bylo velmi jednoduché. Do Tifisu⁶⁷ 5 dnů bez přesezení a z Tifisu do Tabrízu⁶⁸ dva dny, také bez přesezení. Vyrázil jsem. U Minerálních vod⁶⁹ už Čečenci připravovali vykojení vlaku. Ale projeli jsme.

U Baku jsem spatřil Kaspické moře, chladné a zelené, tak nepodobné jinému moři. A velbloudy s měkkým krokem.

Jeli se mnou důstojníci na kavkazskou frontu.

Jeden z nich, raněný do břicha explozivní kulkou, která ho částečně vykastrovala, si pořád zpíval:

Kuřátka vařená, kuřátka pečená, ku-řá-tka taky chtějí žít.

Pročpak jsi vařený, pročpak jsi pečený...

... a tak dál. Bylo mu osmnáct let. Nebyl to žádný inteligent a smutnil, jak uměl. To je všechno.

67 Tifis: název dnešního hlavního gruzínského města Tbilisi, v ruštině se užíval do roku 1936.

68 Tabriz: dnes čtvrté největší město Íránu, hlavní město Vychodoázerbajdžánské provincie.

69 Minerální vody (rus. Минеральные Воды): jedno z měst velkolepé lázeňské oblasti na ruském Kavkazu.

Vlastně ještě k té kastraci. Když jsem byl v Petrohradě, zašel jsem do špitálu (dělali mi rentgen, aby si vyjasnili, jak je možné, že má rána nebyla smrtelná) a tam jsem uviděl jednoho důstojníka. Byl také raněn, vykastrován. Chodila za ním jeho nevěsta. Nic o tom nevěděla. A on jí to neřekl, když přišla poprvé, a pak už to bylo těžší a těžší. Ani z jeho okolí se k tomu nikdo neodhodlal. Poprosil tedy doktora, aby to řekl on, doktor o to požádal sestru, ale ne, ani sestra nic neřekla.

Ale to přece nebylo to hlavní, říct to. Případ to byl příliš hloupě obtížný.

Přijel jsem do Tifisu. Pěkné město, „jako Moskva“. Na ulicích se střílelo, gruzínská vojska byla nadšena a páčila do vzduchu, nemohla jinak. Národní charakter. Jednu noc jsem strávil s gruzínskými futuristy. Milé děti, tesknili po Moskvě víc než Čechovovy „tři sestry“.

Město bylo klidné, nepobořené, chléb tu byl pravda kukuřičný, zato tramvaje jezdily a lidi ještě nezdivočeli.

Jel jsem do Tabrízu. Vlak se šinul stále vyš.

Do hor se zahryzly stromy s tmavě zlatými listy. Dole říčka: jednou nás provází a jednou zas běží proti nám. Vlak leze nahoru, námahou se celý krotí.

V Alexandropolu nás připojili k jinému vlaku. Jel jsem do Džulfy. Přijíždíme – osamocené nádraží. Pod horou uhání kalný Araks. Na druhém

břehu jsou hliněné domky s plochými střechami, vypadají jako domy bez střech. Noc.

Toto píšu 22. července 1919. Devatenáctého jsem se vrátil z Moskvy a přivezl jednomu svému známému chleba (deset liber) – a ten člověk zaplakal, na chléb už nebyl zvyklý.

Tak tedy domky byly bez střech a lidé tak trochu bez hlav, ale tomu už dávno přivykli.

Náš vagon opět odpojili. Sestavili nový vlak, pouze čtyři nebo pět vagonů s dvěma lokomotivami, jednou vpředu, druhou vzadu.

Přejeli jsme most, na celnici nás zlehka prohlédli (perští celníci, kteří se nás báli) a vlak se znovu začal snažit a škrábat se nahoru.

Kolem už nebyly rezavě zlaté lesy, ale jen rudé hory a rudé útesy vystínované sněhem, sníh na vrcholcích byl docela blízko. Vlak se šinul vzhůru a chvílemi se až zastavoval – zdálo se, že teď se musíme zřítit nazpátek.

Kolem byla pustina. Pouze zavlažovací kanál, svedeny na něčí pole ze samého vrcholku hor, nám běžel střemhlav vstříc a snažil se dostat ze svého koryta.

Dole bylo vidět nějaké sady, řídké jako oázy. Nádraží byla prázdná. Vešli jsme dovnitř. Člověk má pocit, že je vysoko – a přitom je tu rovina.

Ve stanici Safjan,⁷⁰ v sídle zemského svazu, jsme poobědvali, odtud jel vlak do Tabrízu a já

70 Safjan (psáno také Sofán): vesnice na území dnešního Ázerbajdžánu.

musel jet do Urmie,⁷¹ kde byl štáb armády. Nebo lépe řečeno štáb 7. zvláštního kavkazského sboru, jak nazývali perskou armádu.

Přesedl jsem a rychle dojel do Šerifchanu.

Tady jsem spatřil něco nevídaného. Solná poušť. Leží v ní ohromné jezero, už na první pohled mrtvé, hladké jako moře. Po hladině se táhnou dlouhá mola stojící na kůlech. Nakládají něčím několik velkých černých vlečných člunů.

Nejzvláštnější je to, že na břehu není vidět domy, nejsou tam lidé.

Jenom poušť. A pouštní skladiště. Tam leží zboží. Leží tam celé balíky ostnatého drátu. Je vidět několik sypek. Na kolejích stojí desítky vagonů. Ale přístav je mrtvý. Je to hlavní přístav Urmijského jezera. Na druhý břeh jsem nedohlédl. Nalevo jsem viděl ostrov, který se nazývá Šáhův – byl tam dříve šáhův lovecky revír. Přenocoval jsem v dřevěném domku zemského svazu. Ráno jsem vyšel ven. To samé moře a dole ta samá zasolená mola. Vylidněné ticho. Sklady stráží zajatí Turci. Tak je to jistější. Přes jezero se jezdí dvěma způsoby: na vlečném člunu za lodí nebo přímo na lodi, pokud věc spěchá. Parníků je na jezeře všehovšudy sedm až deset, jeden z nich je „Admirál“, je docela velký a podobný těm parníkům, které jezdí mezi Kronštadtem a Petrohradem, ale má motor na vnitřní spalo-

⁷¹ Urmie: město v západním Íránu rozkládající se na březích Urmijského jezera.

vání. Parníky sem byly přivezeny z Kaspického moře a tady smontovány.

Do Urmie jsem jel na malinké lodi, bylo to asi šedesát verst.

Nad jezerem létají plameňáci, při vzletu růžovějí. Loď vrní a řeže ještě nepocuchané vlny. Do slaného jezera, vždy mrtvého, mrtvého za Chaldejců, mrtvého za Asyrů, stále zapomenutého, natahali loďstvo, postavili mola a poplašili ptáky – to všechno kvůli válce.

Sborový zásobovač, který jel se mnou, vyprávěl, jak je těžké zásobovat armádu jídlem. „Až k jezeru to nic není, jede se po železnici, ale potom se překládá na vlečnáky nebo na loďky, některé mohou najednou vézt 30 000 pudů do přístaviště – těch je na jezeře pět – potom se zase náklad musí přeložit na koně nebo voly, potom v horách na velbloudy, muly nebo mezky – a tak k a ž doulibru.“

A tak byli do Persie sehnáni snad všichni velbloudi, koně, osli, muly a býci z Kavkazu a Turkestánu. Odvést je odtud se nám nepodařilo.

V severní Persii nás bylo asi šedesát tisíc, z toho na frontě asi pět tisíc – zbytek tvořily transportní oddíly a oddíly chránící cesty. Museli jsme chránit čtyři sta verst cest, od frontové linie do Šerifchanu – a výsledkem všeho je, že armáda hladoví.

Loď přijížděla k přístavišti... Skály už nebyly rudé, ale šedivé... Pusto. Viděl jsem jen jeden hliněný domek. Jsme v Gelenžiku.

Vyšli jsme na břeh. Prázdnota, jako u plotu v pustině.

Postávají tu nějaké děti oblečené v hadrech, které už jsou úplně zřasený.

Na auto jsem nečekal, vyžádal jsem si koně, sebral jsem lidi a hřměli jsme po kamenech do Urmie.

Cesta vyskočila ze solniště a běžela poli, obklíčenými hliněnými zídkami. Jako komíny fabrik trčí v poli pyramidovité topoly s větvemi, které jako by byly přivázány ke kmeni.

Jeli jsme celkem dlouho podél hluché hliněné stepi, kolem bídných hřbitůvků s náhrobky z úlomků kamene. Pak jsme zatočili do cihlové brány a vjeli jsme do města Urmie. Za hradbami byly vidět rudé hory, nebo bylo vysoko a na vrcholcích se třpytil sníh. Dojeli jsme k šedivé zdi a vešli jsme dveřmi do úzké chodby a pak na dvorek. Obří vinné révy s kmeny křivými, silnými a tlustými se plazily po stěnách a vytvářely nad celým dvorem zelenou síť. V hloubi dvora stál jednopatrový dům s velkými okny, v jejichž rámech bylo natažené kaliko. Přes temnou předsíň jsem vešel do pokoje.

Bílé stěny. Strop byl udělán z trámů, položených ve vzdálenosti půl aršinu od sebe. Mezi trámy byla položena tenká prkénka, k nim byly připevněny pletené rohože.

Do pokoje dopadalo rozptýlené světlo pronikající skrze kalika.

Setkal jsem se zde s Taskem a ještě jedním svým starým známým, nějakým L. L., který panikařil, protože přijel na východ a očekával, že ten bude pestrý jako paví ocas, a uviděl východ hliněný, slaměný a zcela otevřenou válku. Nikde nebyl základ války, její loupežná podstata, vidět tak dobře jako v perských průsmycích. Nepřítel zde nebyl. Někde byli Turci, ale ti byli od nás odděleni horami s neprůchodnými průsmyky, kde se i velbloud bořil po nozdry do sněhu. Turci k nám mohli samozřejmě proniknout jen pomocí neuvěřitelného úsilí, které vynaložili roku 1914.

Ale o ně nešlo. Šlo o Persii, která byla ruskými vojsky už deset let obsazena.

Přitáhli jsme do cizí země, obsadili ji, přidali jsme k její temnotě a násilí své násilí, vysmívali jsme se jejím zákonům, omezili její obchod, nedovolovali jí stavět továrny a podporovali jsme šáha. A proto jsme tu drželi vojska, dokonce i po revoluci. Byl to imperialismus – a hlavně, byl to ruský imperialismus, to jest imperialismus tupý. Postavili jsme do Persie železnici, postavili na Urmijském jezeře flotilu, v údolích postavili kolosální množství cest, postavili cesty v průsmycích, kde kromě soumarských stezek nebyly cesty od dob Adamových, kde Kurdové ohněm vypalovali nejhůře dosažitelná místa a vyškrabovali pak rozmělněný kámen div ne nehty.

V Persii jsme rozházeli spoustu peněz. A bylo to všechno úplně zbytečné, byl to balet nevol-

níků. Škrtili jsme a dusili, ale mrtvolu jsme pak nejedli.

Únorová revoluce situaci v Persii nezlepšila. Především jsme zde byli zamotaní do všelijakých smluv s Anglií: vždyť Persie byla jedna z částí předpokládané kořisti, a revoluce, kromě toho, že se Persie zbavila hrozby, že námi bude pohlcena, zaměnila jednoho hloupého, ale organizovaného násilníka (stát) za malé ohníčky ruské násilnické svévole. Lidé násilnického státu byli sami násilníky. Jestli by na Persii přišla biblická potopa a já bych se měl stát Noem, stavět archu a v ní zachránit čisté a čestné lidi, prostě poctivé a aktivně poctivé lidi, nestavěl bych ji větší než kocábku.

Šli jsme se s L. podívat na město. Je celé vydlážděné. Příběh této dlažby zní takto: nějaký generál přikázal Peršanům, aby vydláždili ulice. Za nesplnění rozkazu připichovali majitele domu k rámu dveří, nožem, za ucho.

A tak máme město vydlážděné. Kolem dokola jsou pořád stejné hliněné stěny, jednou vyšší než člověk. V nich jsou nízké dveře, vrata tu nikde nejsou. Několik mešit s nízkými minarety a kachlič-kovými kopulemi. Na jednom minaretu je čapí hnízdo. Svatého ptáka nikdo neruší. Na všech ulicích v kanálech rychle teče voda. Na křižovatkách jsou hřbitovy – zaprášené, bídné, maličké. Za pomníky slouží prostě vztyčené kusy kamene. Chodců je málo. Občas projde Peršanka zakrytá černou pokrývkou. Z pokrývky koukají konce

hrubých vojenských podvlékaček. Chodí tu i Per-šané, objevují se Asyrové. Malí oslíci s nákladem cihel na hřbetě se trousí po ulici a pohůnek na ně křičí: „Chabarda!“ – to vozí materiál na opravu bazaru po pogromu. Když chtějí oslíka donutit, aby trochu zabočil, seskočí z něho a opřou se mu do boku. Jdeme k bazaru. Lidí na ulicích je víc a víc. Hliněné zdi střídají krámky, v nichž se prodávají pestře barvené kolíbky nebo na vzduchu sušené, velmi sladké hroznové víno a mandle. A tady je vchod na bazar. Sestává z mnoha průchodů s ostrou klenbou, do níž jsou někde udělány otvory. Po stranách jsou krámky skoro prázdné. V červeném úseku, kde se prodávají látky, mají prakticky všechny dveře, jež krámky zavírají, udělané z čerstvého dřeva, které ještě nestačilo ztmavnout. Tady byl hlavní pogrom. Majitelé krámků s nádobím navrtávají střepy, které tu po pogromu zbyly, a spojují je do sebe pomocí malých železnych háčků. Zboží mají málo, dovoz neexistuje a bojí se vystavit i to, co mají. Tiše dusají kopyta oslíků přivázejících cihly. Jednu řadu si zabrali ševci. Přímo tady šijou boty. Na krajích bazaru, ve velkých a hlubokých krámech motali z vlny provázky a váleli kulatým kamenem čepice, které se nahoru rozšiřovaly, jako mitry. V další uličce vyklepávali kladívkem černý vzorek do hrubé černošedé tkaniny položené na malé dubové destičce a velké jako dvě dlaně. Hotovy úl, ale všude se ještě povaluje neuklizená hliněná suť.

Podívali jsme se, jak nad uhly, rozžhavanými pleťnými vějířem, pečou lavaš, chléb tenký jako lepenka, který dělají tak, že pomažou těstem zevnitřku stěny pece, – a šli jsme domů.

Té noci už L. odjel do Pitěru. Odjel i Task, na frontu. Zůstal jsem sám. Naše vojska byla v Persii jedinou silou a já jim musel velet. A to píšu teď, 30. července 1919 na strážní s puškou mezi nohama. Nepřekáží mi. Myslím, že jsem nyní stejně bezmocný jako tenkrát, ale neleží na mě tíha zodpovědnosti. Teď budu vyprávět, v jaké zemi jsem se to ocitl.

Ázerbajdžán a část Kurdistánu, to jsou místa obsazená našimi vojsky. Obyvatelstvo je tu smíšené. Peršani, Arméni, Tataři, Kurdové, Ajsorové--nestoriáni, Židé – takové je jeho složení. Všechny tyto národnosti žily od pradávna jedna vedle druhé, vztahy mezi nimi byly špatné. Pak přišli Rusové a oni začali žít nově. Ještě hůř.

Druhého dne po příjezdu jsem se šel seznámit s armádním komitétem. Udělal na mě velmi tíživý dojem. Naprosto šediví lidé, kteří vůbec nevědí, co dělat. Předsedou byl nejprve soudruh Stěpa-nianc, Armén – byl špatným předsedou a záležitosti komitétu neobyčejně popletl.

Místo něho byl zvolen Geobbekian, který se nakonec stal zástupcem předsedy krajského sovětu. Ten byl ještě horší. U něho si člověk nikdy nebyl jist, co bude za několik minut, během jednoho proslovu dorážel jak na kadety, tak na bolševiky.

Zábavná byla jeho manýra zastavovat řečníka

uprostřed projevu slovy: „To vám vysvětlím, sou-druhu,“ a potom mluvil hodinu. A mluvil sám. Všechno se pomalu schylovalo k Ústavodárnému shromáždění. Bylo třeba v neuvěřitelně rozházené armádě s malými oddílky uspořádat volby. Předsedou volební komise jmenovali jednoho vojáka, tolstovce,⁷² který se vzápětí ukázal být schopným člověkem. A zbytek komitétu, ať mi odpustí, že na něj vzpomínám ve zlém – začal pořádat ochotnická představení.

Bylo to přece pochopitelné. Život tady byl nud-ny: bez novin, žen, mezi uzavřenými perskými obyvateli – a tak bylo založeno něco jako venkovská herecká skupina. Měla neuvěřitelně vesnický repertoár.

Hráli ve velké hliněné stodole, potmě a bídně stavěné, hůře než divadlo vězňů v „mrtvém domě“.⁷³ Repertoárem byly vaudevilly. Vojáků se tu scházelo spoustu. Tvůrci divadla měli ideu, že budou kočovat.

V tomto tichém městě s hliněnými zdmi a dveřmi stále zavřenými nebylo pěkně.

Celou noc hřměly vystřely. Stříleli do vzduchu. Byli opilí, víno nacházeli u Asyrů a u Židů a možná taky u muslimů.

72 Tolstovci: spontánní hnutí, které vzniklo v 80. letech 19. století pod vlivem děl L. N. Tolstého; mezi jeho hlavní zásady patřilo neodporování zlu násilím a snaha o mravní sebeuvědomění.

73 Autor odkazuje na Dostojevského román *Zápisky z mrvého domu* (1861).

V pohraničním městě Ušnue byl pogrom, všechno bylo rozbité a rozkradené. Vydal se tam Task a podařilo se mu najít rotu, která se náhodou pogromu neúčastnila, s její pomocí shromáždil všechno, co bylo ukradeno, a pluk za trest nechal na pozici bez směny.

Nikde se nebojovalo.

Připravovaly se volby. Znovu se volily armádní komitěty. Armáda slábla a rozpadala se.

Persie jako vždycky strádala.

Moc šáha je v Persii nicotná. Rozdává zemi, to je pravda, a všechna země v Persii patří jemu – ale to jsou jen slova. Chánové spíše jen souhlasí s tím, že budou jeho vazaly.

Nechci tu vysvětlovat, v čem tento podivný, dávno přežitý systém spočívá. Zdá se, že chánové dávají vesnice do pronájmu. A nějaký silný a ozbrojený člověk, který ve vesnici žije, ji organizovaně okrádá a část z toho odevzdává chánovi.

Rolníci jsou nevolníci v tom smyslu, že jsou v rukou svého pána, dokud na jeho půdě žijí. Mají povinnost přivádět vodu z vysokých hor, stát po kolena v rychle tekoucí vodě a čistit zavlažovací kanály, péct se na slunci. Hodně jich emigruje – jdou do Baku, do Turkestánu, kam je oči vedou, kamkoli, kde je něco k jídlu.

Ve městech žijí bohatí kupci, svým způsobem vzdělání, své děti dávají do škol francouzské misie. Ti mají také vlastní vesnice. Buržoazie se objevila, ale nevolnictví to neodstranilo.

Zdá se však, že perští cháni už mají své nástupce. Perskou revoluci dělali kupci a Arméni. Byla to revoluce menšiny. Oddíly po třiceti čtyřiceti lidech volně prošly celou zemí. Nynější gubernátor Urmie byl sám členem takového oddílu, spolu se zdejšími milionáři, bratry Manusurjanci.

Peršané měli konstituci, o níž říkali, že je liberálnější než švycarská. A gubernátor je revolucionář, tedy účastník perské revoluce. Také má vlastní vesnice a nevolníky. Ano, v Persii byli perští kozáci, oddíly sloužící šáhovi, rekrutovaní z Peršanů pod vedením našich instruktorů.

Perští kozáci, lépe řečeno lidé, kteří jich užívali jako svou zbraň, byli lidem prakticky jednomyslně nenáviděni. Nebyli závislí na gubernátorovi, ale spíše na ruské vládě.

A teď se zdálo, že nejsou závislí vůbec na nikom.

Když jsme odcházeli, pokoušeli se nás napadat.

Gubernátora samozřejmě nikdo neposlouchal. Žádal na nás deset kubánských kozáků, „aby ho poslouchali“. Neposlouchali ho kurdští chánové, protože byli silní, každý měl několik desítek jezdců a jeden z nich, Sinko, měl velký oddíl. Byla to jedna z chyb ruské diplomacie. Velkokníže Nikolaj Nikolajevič se tehdy, když si stavěl palác v Lenkoranské dolině a chtěl vytvořit v Arménii kozáctvo, rozhodl, že převede na svou stranu jednoho z kurdských vůdců. Vybral si Sinka, chána kmene, který sídlil v rajonu Kuščinského

průsmyku spojujícího Choj Dilmansky rajon s Ur-mijským. Sinko dostal pušky, a dokonce i kulomety, a tím pro nás představoval neustálou hrozbu. Účastnil se protikřesťanských řeží a nakonec se nám vysmál slovy: „Sto mych jezdců rozežene celý váš pluk.“

Arméni poslušní nebyli, ačkoli byli loajální, ale loajální proto, že oni představovali perskou aristokracii. Měli silnou organizaci Dašnakcutjun.⁷⁴ Nevím, působil-li Dašnakcutjun někde na Kavkazu jako socialistická strana typu našich eserů, ale v Persii působil jako silná sebeobrana.

Ajsorové,⁷⁵ křesťanští nestoriáni, také měli něco jako stát. Považovali se za přímé potomky starých Asyrů a mluvili aramejsky. Jednu jejich část tvořili staří obyvatelé okolí Urmie. Kdysi zabírali celý kraj, ale Kurdové je postupně vybili. Teď se jejich počet zvýšil o horské aširetské Asyry, divoké lidi odpradávná žijící v samém srdci Kurdistánu, v oblasti Dšulamerku Vanského vilájetu⁷⁶ – jejich příbuzní byli Jakovité žijící okolo Mosulu.

⁷⁴ Dašnakcutjun: arménská nacionalistická antikomunistická strana, jejíž členové (dašnaci) byli po vstupu Rudé armády do Arménie roku 1920 nuceni emigrovat.

⁷⁵ Šklovskij ve zbytku knihy o tomto národu často hovoří a užívá pro Ajsory, tzv. horské Asyry, jednou název Ajsori, podruhé Asyrové – jedná se však o stejnou národnost. Dnes žijí Ajsori (Asyrové) hlavně na území Íránu a Iráku. Statistiky hovoří o tom, že mezi lety 1914–1918 zahynulo na 750 tisíc příslušníků tohoto národa.

⁷⁶ Vilájet: označení administrativní jednotky na Blízkém východě a v Africe.

V horách žili po rodech pod vedením meliků – knížat, každou vesnici spravoval kněz, všichni melikové byli podřízeni patriarchovi východu a Indie, Mar Šimunovi, černookému ruměnému Syřanovi s šedivou hlavou. Hodnost patriarchy je dědičná a přechází ze stryce na synovce. Poslušnost patriarchů se odvozuje od Šimona, Ježíšova bratra.

Nestoriáni znali svou slavnou minulost. Když je ortodoxní v 7. století vytlačili ze Syrie, přešli hory a dostali se do Persie a byli zde jako nepřátelé Byzance vlídně přijati. Začali zde být literárně činní a rozšířili svůj vliv na Sibiř, do Indie a zvláště do Turkestánu. Pobyvali rovněž v Číně, kde dodnes zůstalo několik zcela asimilovaných nestorián-ských rodin.

Timur je vytlačil do hor Kurdistánu, tam žili dodnes a divočeli. Jsou černovlasí, podobní Židům a ruměni.

Nestoriánští misionáři přišli do Indie a tam se objevily celé křesťanské kolonie. Na severu prošli na Sibiř a na východě došli do Japonska. Písmo, které vynalezli, se stalo základem mongolské abecedy, a zřejmě také korejské. Možná byli národem Jana Indického, na jehož pomoc čekali křižáci. Teď to byl malý kmen zahnaný do hor, které i podrobné německé mapy ukazovaly jako skvrny. Turci se do tohoto kmenu zakousli, ale on vydržel. Jejich hlavním sídlem byl Oramar. Ten však byl dobyt Kurdy už v roce 1914. Když ruská

vojska, která z Asyrů vytvořila družiny, odešla, byl osud tohoto kmene strašlivý. Doktor Sheed, hlava americké misie, mi říkal, že více než čtyřicet tisíc jich bylo pobito, složeno na hranice a spáleno. Zbytek utekl pod ochranu americké misie. Ale Peršané namíchali do chleba železnou pilinu a na ty, kdož se zachránili, padl mor. V roce 1916 vyzvěděl oddíl ruských kozáků s asyrskou družinou Agy Petrose-Elova prošel do Oramaru, to znamená více než tři sta verst nepřátelským územím. Cesta to byla obtížná. Muly nemohly horská děla unést. Ajsorové je nesli na rukou. Kavalerie dělala, co mohla, Ajsorové šli po hřebenech hor, protože při válce v horách je nejdůležitější obsadit vyšiny, z nichž je možné ovládat okolí. Nabízím srovnání s popisem způsobu vedení války u Karduchů (Xe-nofón, 4. kniha).

Oramar obklíčili, dobyli a vydrancovali. Koně krmili hrozny, osly prosem. Mar Šimun a biskupové nosí turban namotany na červených fezech – útočili s bajonety a dobýjeli zajatce. Náš urmijský konzul Nikitin se účastnil expedice a mimo jiné mi říkal, že v kraji, kdysi obsazeném Asyry – nyní už byl kurdský, našel malý kamenný chrám, bez ozdob a oken. Říkali mu chrám Marie Mem. Chrám nebyl Kurdy rozbořen. Navíc nechali naživu i křesťanskou rodinu – rodinu kněze tohoto chrámu. Vykládalo se to tak, že podle pověsti byl pod tímto chrámem držen veliký had, který by vylezl, pokud by byl chrám zničen. Každému

strážci chrámu se had ukáže jednou v životě, ale ti nynější ho ještě neviděli.

Vyhnaní Asyrové žili, hladověli, loupili a vyvolávali v Peršanech ohnivou nenávist. Odění do malých plstěných čapek, kalhot širokých jako šaravary, sešitých z malých kousíčků kartounu a podvázaných nad kotníky provázkem, a v barevné vestě chodili po bazarech. Náboženství, které Ajsory poutalo dohromady, už bylo dávno vyhaslé a zachovalo se pouze ve formě nepřátelství křesťanů proti mohamedánům.

V Urmii působily náboženské misie: ruská, německá, francouzská, americká – všechny lovily duše ubohých nestoriánů a taky, samozřejmě, sledovaly politické cíle. Misie se vměšovaly do občanských záležitostí a soudních pří a byly jakousi náhražkou státu. Díky tomu se ustavila taková situace, že misie začala chránit své nové stoupence. Z toho důvodu mnoho lidí měnilo víru dvakrát i třikrát. V jedné rodině byly zastoupeny málem všechny křesťanské konfese.

Zvláště vypadala francouzská misie v Urmii. Velký klášter se sloupovím a lidmi v černých sutanách a kulatých čepičkách se střapečky. Byla to největší stavba ve městě.

Ruská misie, která se jen tak mimochem usídlila na půdě nezákonně odňaté soukromým vlastníkům, se pyšnila velkým novým kláštěrem s rudě cihlovými zdmi. Když jsem zde pobýval, byla už zaniklá, biskup odjel a její vliv upadal.

Všechny tyto organizace pracovaly mezi urmij-skými Ajsory, horští, aširetští Ajsorové se drželi pevněji.

V urmijském okrese žili Ajsorové dávno, objevili se tu ještě před koncem 7. století. Ale teď se jejich vztahy s Peršany vyostřily. Hlavním důvodem byla účast Ajsorů ve válce. Asyrové měli partyzánskou družinu, která bojovala na naší straně. Spojovalo je s námi křesťanství a také jejich náklonnost k našim spojencům. Asyrové jsou národ energický, mnoho z nich odjelo do Ameriky, kde dokonce vydávali asyrsky žurnál. Vzpomínám si, že mi jednou ukázali Ajsora, který šel po ulici ve svém národním kostymu, v hadrovitých kalhotách a střevících z nevydělané kůže, a řekli mi, že na jedné americké univerzitě získal doktorát z filosofie.

Tak tedy, tito fantastičtí lidé měli vlastní partyzánskou družinu, družinu, která byla kvůli tisícileté nenávisti ke Kurdům a Peršanům strašlivá. Velitelem byl nějaký Aga Petros-Elov, černo-vlasy kudrnatý člověk s nízkým čelem a širokou vystouplou hrudí. Proužkované kalhoty a blůza z uniformy s červenými okraji zapříčinily, že byl podobný telegrafstům. Elov měl bouřlivou minulost. Konzul mi ukázal jeho vytištěnou charakteristiku v tajném oficiálním dokumentu ministerstva zahraničí. Nepamatuju si ji nazpaměť, ale uvedu ji zde poměrně přesně:

„Aga Petros-Elov, tentýž, který byl v tom a tom roce tureckým konzulem v Urmii a toho a toho

roku spravoval určitou oblast v Turecku a ruino-val obyvatelstvo neslychaným vydíráním, seděl za svého pobytu v Americe ve Filadelfii v káznici. Nyní stojí na straně Ruska a je naším neoficiálním dragomanem. Jeho služby využívat jen s krajní opatrností.“

Aga Petros nám se svou družinou prokázal při pochodu na Oramar velké služby. Náhodou jsem mu jednou několik dní po mém příjezdu do Ur-mie zachránil život. Opilí vojáci 3. pohraničního pluku ho chytili na ulici a chtěli ho propíchnout. Vzal jsem jim ho a řekl jsem, že ho sám uvězním, a odvezl ho do svého bytu. Mluvil dobře francouzsky a anglicky, špatně rusky.

Jeho družinu jsme neživili a nic jsme jim ani nedávali, kromě pušek a nábojů. A i ty pušky jsme jim dávali staré, francouzské „lebeleufky“, na tři rány bez dřevěné obložky na hlavni. Od takové pušky jste si mohli po vystřelu spálit ruku, když jste ji neopatrně uchopili. Tato družina ve skutečnosti ještě zhoršila už tak špatné vztahy mezi Peršany a Ajsory. Ale v každém případě byl Aga Petros odvážný a svým způsobem i pozitivní člověk. Dávaly se s ním takové věci. Několik let předtím, než vstoupil do ruských služeb, byl z něčeho obviněn perským gubernátorem a předvolán – nakonec však sám uvěznil gubernátora, načež nutil chány, aby za gubernátora uznali jeho, Agu. Šáh pozval Petrose k sobě, ale on nepřijel, dle zdravého rozumu předpokládal,

že doma bude líp, a sám pozval šáha k sobě. Nakonec mu za to, že se místa vzdal, poslal šáh hvězdu. Tak takový byl náš neoficiální drago-man. A ještě jsem zapomněl: nebyl to melik, kníže, ale měl ve svých službách jednoho melika zvaného Chamu. Mar Šimunova strana se dívala na Petrose skrz prsty a považovala ho za kariéristu.

Třetí, ale co do počtu druhou skupinou obyvatel jsou Kurdové. V dobách míru žili na hranici mezi Tureckem a Persií. Lépe řečeno Turecko a Persie měly své hranice v oblasti, kde oni žili. Část jich byla v tureckém panství, část v perském. Kurdů jsou asi dva miliony. V osmdesátých letech 19. století se pokoušeli založit vlastní stát. Podnět vyšel od perských Kurdů. Ale jejich kulturní úroveň nedovoluje založit silnou organizaci. Dodnes žijí v kmenové společnosti. Chov dobytka, který je u nich velmi rozvinutý, a zčásti také zemědělství jim v letech míru dovolovaly žít bohatě. Naši vojáci říkali, že „Kurdové jsou bohatší než kozáci.“

A nyní byli naprosto zničeni, válkou hrozně utrpěli. Především proto, že válka jim uzavřela cesty pro kočování.

Dříve v zimě hnali dobytek do Mezopotámie a v létě utíkali před žárem do hor.

Válka jim tyto cesty přehradila. Část stád zůstala v údolích a hynula tam žárem, část se ztratila v horách.

Kromě toho, Rusové přišli do Kurdistanu s nenávistí ke Kurdům. Zdědili ji po Arménech – ale u Arménů byla pochopitelná.

Fráze „Kurd je nepřítel“ zbavovala pokojné Kurdy, a dokonce i děti, ochrany válečných zákonů.

Generál, který dobyl Soložbulak, (jeho jméno jsem zapomněl) sám sebe hrdě nazýval „Ničitel K u r d ů“.

Při vší své statečnosti se nám Kurdové postavit nemohli. Nežijí dokonce ani v kmenech, ale spíše v klanech, které jsou vzájemně znesvářené.

Po únorové revoluci vzniklo mezi Kurdy velké hnutí za smír mezi svobodnými Kurdy a svobodným Ruskem. Konala se velká zasedání a oni k nám posílali své vyjednavče.

Ti se pak vrátili se slovy: „Rusové jsou svobodní, ale svobodu chápou ruským způsobem.“

Vím, jak jsou Kurdové krutí, ale vychod je vůbec kruty. Před třiceti lety v okolí Džulamerku Ajsorové stáhli kůži z několika Angličanů, kteří je podráždili nepozorným opisováním nápisů. A to jsem Kurdy nezažil v době, kdy zabíjeli Peršany a zabitému protivníkovi dávali do úst jeho odříznutý pohlavní orgán, ale až tehdy, kdy je lhostejně, jen tak z trudnomyslnosti zabíjeli nudící se Rusové. Kurdové umírali hlady a jedli uhlí a hlínu kolem kdysi kvetoucího Soložbulaku.

Tak strádali Kurdové v údolích Mergevar a Tev-gevar.

Vlastně ne tak docela – z těchto údolí, kde kdysi žil tento bohatý kmen, který měl 200 000 kusů ovcí a asi 40 000 kusů velkého dobytka, byli původní obyvatelé vyhnáni. Tábořili tu zabajkal-ští kozáci. V armádním komitétu jim říkali „žluté nebezpečí“, nejen pro jejich žluté lampasky. Širokolící a silně osmahlí Zabajkalci, jezdící na malých koníčcích schopných krmit se skutečně jen kořínky, byli stateční a krutí, jako Hunové.

Ostatně si myslím, ač Huny dobře neznám, že krutost Zabajkalců byla více promyšlená.

Jeden Peršan mi řekl: „Když zabíjejí, možná ani neví, že zabíjejí, ale myslí si, že hladí větvičkou.“

O neoblomnosti Zabajkalců jsem se měl sám přesvědčit.

Přijel jsem do Gerdyku, naší stanice v Mergevaru.

Široké údolí. Na úpatí rozbité kurdské opevnění. Kolem pařezy, mnoho pařezů. Z hory padá vodopád, z obrovské vyšky – a rozpadá se v prach.

Z druhé strany údolí bije z hory proud vody, silný tak, že by ho člověk objal. Pusto a ticho. V noci vyjí šakalí. Lišky, šedé lišky loví z břehu řek y pstr uhy.

Přijel jsem požádat Zabajkalce, aby nám nebránili vrátit Kurdy do jejich rodných míst, kde by se mohli žít kdysi zasetym prosem, jehož zrno se ještě z rostlin nevysypalo.

Říkal jsem jim o dětech potulujících se kolem táborů a o tom, že odtud stejně odcházím. Nedomohl jsem se ničeho.

V geografické jednotce, která se nazývá Rusko, žijí různí lidé.

Mimořádně, celé toto údolí patřilo jednomu Arménovi, asi Manusurjancovi. I chán tohoto údolí mu patřil.

Tak hynuli Kurdové v Persii. Sami Peršané je považovali za nepřátele kvůli rozdílnosti náboženství. Peršané byli šiitové, následovníci Husejna, Kurdové jsou sunité – tyto muslimské skupiny se k sobě mají jako katolíci k protestantům (v době h u ge no t ů).

O trochu lépe na tom byli Kurdové v Turecku. Turci je využívali jako bojový materiál, přičemž je považovali za oddíly stojící mimo armádu a krmili je nikoli konzervami, ale senem.

Všechny tyto národnosti – Peršané, Kurdové, Ajsorové, Arméni – se navzájem nenáviděly. Čas od času si všechny z pudu sebezáchovy přály mír.

Za mě tu byl uspořádán dokonce svátek „smíření národů“. Sešli se nejvýznamnější představitelé každé národnostní skupiny a odpřísáhli si konec bratrovražedných válek. Bylo to až dojemné, všichni se líbali a zbraně zůstaly opřené u vchodu.

Nevím, jak to vzniklo – předpokládalo se, že jsme obyvatelstvo odzbrojili my.

Na počest této události bylo rozhodnuto nosit zvláštní, zeleno-bílou hvězdičku.

Všechno bylo prováděno velmi seriózně, základně a naivně. Do jejich vzájemných vztahů ještě nepronikla ironie.

Na tomto svátku mě mulové s červenými bradami překvapili svým nepospíchavým, ušlech-tilým pohybem. Pohybují se krásněji než Evropané.

Ruské orgány byly zastoupeny v Persii konzulem, velitelem armády, komisařem, komitétu a na jednotlivých místech velitelem určitého úseku, z nichž mnozí se zabývali vydíráním obyvatelstva, a vojákem s puškou.

Ve městě nebyl klid, v noci byla slyšet střelba – jeden z příznaků toho, že posádka se už rozchází. Ze všech stran se táhly šedivé, nudné stížnosti. Armáda tiše hněla. Tesknil jsem na vychodě stejně jako Gogol v Palestině, když přečkával déšť ve smutné stanici Nazaret. Hlavní stížnosti byly na proviant. Ohromné transporty hladověly. Seno, pocházející odněkud z oblasti Dízy Geverské, bylo usušeno neuměle a velmi mazaně. Nestihli ho přivést v ten správný čas. Nebylo dost provazů, kurdský chán Sinko nám nedal dost dopravních prostředků. Začal podzim. Seno se zapařilo a shnilo. Task dlouho sledoval tento případ, se všemi se rozhádal, ale viníka nenašel. Zjistili jsme, že rezervní zdroj proviantu je Choj Dilmansky okres. Byl bohatý, ale špatně položený – rozkládal se na pravém křídle naší fronty. Bylo opatřeno mnoho vojtěšky, sena a samanu – slámy, slisované a zkroucené ve zvláštních perských mlátičkách. Seno ale bylo třeba lisovat a pracovní skupina, která byla v Dilamu, práci na lisech sabotovala,

lisovala špatně a lisy ničila. Nakladači pracovali neochotně, hladové transporty také.

Na levém křídle v Banu požírali koně dubové listí a kůru, ohryzávali ploty a hcípali po celych stádech. A jízdní oddíly měly v naší armádě převahu. Úpadek pracovní morálky byl vidět všude. Poslali jsme z armádního komitétu do všech přístavišť své lidi jako pozorovatele, ale moc to nepomohlo. Situace se zhoršovala tím, že v mnohých přístavištích byly oddíly překladačů složeny z německých kolonistů a byl tam silný, germano-flsky odpor k válce.

Nájemné oddíly Peršanů by to mohly zachránit, ale místní je přemlouvali, ať práce nechají a Rusům nepomáhají. Ztráty koní se těžce podepsaly na naší kavalerii. Byla složena z kozáků, tedy lidí jezdících na vlastních koních – to znamená lidí zvláště citlivých.

K tomu všemu se ještě v armádě objevil problém s valutou, který se stal rychle problémem klíčovým.

Aby bylo jasnější, co budu dále vypravovat, řeknu nyní několik slov o perských penězích, „pejsáčkách“, jak jim říkali naši vojáci. „Pejsáčky“ je nazývali proto, že na nich byla vyražena lví hlava.

Peněžní jednotkou byl kran, stříbrná mince menší než náš půlruhl, dříve stála 30 kopějek.

Pětikranu potom říkali polotuman, byl větší než ruhl a razil se dříve v petrohradské mincovně. Stál mezi rublem padesát a rublem osmdesát.

Poté, co jsme do Persie přestali dovážet zboží a papírový rubl klesl na ceně, bylo rozhodnuto platit našim vojákům perskými penězi, pětikran se počítal za jeden rubl a osmdesát kopějek.

To znamená, že vyplata ve valutách byla pro vojska velmi výhodná. Ale stříbro nutné k této vyplatě jsme neměli. O valutě se tedy mluvilo a pak se na ni zapomnělo – a rubl padal a padal. Sám jsem viděl v Kuščinském průsmyku oslíky, jejichž churdžiny – sedlové brašny – byly nabity papíro-vými rubly. Nebylo to moc cenné zboží. Všechno bylo o to složitější, že některé tylové oddíly plat ve valutách dostávaly.

Problém se vyostřoval. Byli v něm zainteresováni všichni. Nešlo to tedy nijak zbrzdít.

Zvláště dotěrný byl třetí pohraniční pluk. Obrovský pluk, se čtyřmi bataliony. Nakonec s obtížemi dostali stříbro na jednu vyplatu, zbytek sumy jim, dle Taskova návrhu, dali na spořitelní knížky, na kterých byla částka, kterou nedostali, zapsána jako vklad. A tehdy se objevila nová potíž. Sotva si lze představit něco rozmarnějšího než kurs perské valuty. Drobné stříbro mělo svůj kurz a rubl také svůj. Dokonce ani kurs zlata se neurčoval podle váhy, ale podle ražby, takže váha zlata v tureckých lirách stála mnohem více než ta samá v ruských zlatých. Menší ruské bankovky také měly vlastní kurs. Storublovky a pětisetrub-lovky měly zase jiný kurs, tisícirublovka duma také a právě vydané keranky rovněž. Kromě

toho se kurs ruského rublu měnil dvakrát za den v závislosti na posledních zprávách z Tabrízu. A mimochodem – ruská banka v Tabrízu ruské peníze vůbec nepřijímala. Vznikla z toho taková situace, že když se peníze měnily, cítil se voják vždy ošizen – a skutečně ošizen byl.

Jakmile bylo stříbro vojákům ve vyplatě vydáno, hned jej měnili na papírové rubly, aby si je mohli odvézt domů. Bankéři, sarafové, okamžitě vyšroubovali rubl o 15 kopějek, i vyš, vojáci cítili křivdu a udělali řadu pogromů – ostatně pogromy tu probíhaly permanentně.

Jeden z nich popíšu. Už dávno městem probíhaly zvěsti, že bude pogrom. Jeden voják, Žid, varoval na bazaru své souvěrce. Jednou ráno, v zimě, když na kamenech ležel sníh, jsem si vyšel do města. Strouhy na ulicích mrzly. Děsiví perští žebráci, skoro nazi Kurdové ze zničených krajů mrzli a choulili se ke zdem. Na ulicích nikdo nebyl. Jeden můj persky známý běžel kolem a zakřičel na mě:

„Drancujou bazar!“

Bydlel jsem naproti štábu, vpadl jsem k veliteli, knížeti Vadbolskému. Tu zprávu mi potvrdil. Vadbolskij byl odvážný a čestný člověk. Byl zmaten. Koho tam teď poslat? Žádné disciplinované oddíly nemáme! Každý bude sám loupit. Povolali tedy z předměstí Zabajkalce, ale všichni věděli, že je to riskantní dušení ohně dřevem. Bylo možné tam ještě poslat Kubáňce, ti neloupili, alespoň

tedy ne v Persii, ale vychytrale se drželi chochlác-ko-kozácké neutrality a drancování by se nepostavili. Navíc se báli zkazit si vztahy s pěchotou. Jejich program byl: dostat se domů. Vrhł jsem se do armádního komitétu. Ten zasedal v plné sestavě a radil se, jak bojovat s pogromy obecně. Ale na tento pogrom nikdo jít nechtěl. Všichni se báli, zvláště myšlenka rozeznání drancujících vojáků zbraněmi je děsila. A zatím by armádní komitét spolu s důstojnickým vyborem města dal dohromady skupinu o 150 lidech, to znamená sílu dostatečnou. Řekl jsem komitétu, že tam půjdu sám. Task se chystal k odjezdu.

Šel jsem na bazar. U vchodu se tlačilo několik lidí. Dva nebo tři vylekaní perští strážníci a několik francouzských důstojníků, kteří na to vše hleděli se spokojeným, přezíravým údivem. Kolem nich probíhali shrbení vojáci a v náručí vynášeli všelijaké harampádí, které jim padalo na zem. Na bazaru samotném nebylo pro prach vidět a bylo slyšet křik... hau, hau, hau... jako v lázni. Popadla mě slepá a tupá zuřivost. Vzal jsem prkno a s křikem jsem se vrhl do temného tunelu a řezal, koho potkal. Rozbité okenice krámů visely na petlicích. Lidé hrabali uvnitř potměných krámů a vyhazovali odtud dlouhé pruhy látek, jako střeva. Žebráci kusy chytali a schovávali.

Drancovali ševcovské krámky. Na zemi se válely nástroje, kopyta, kousky kůže, střevíce ze žluté kůže.

Několik Peršanů sedělo na bobku před svými vylouppenými krámky, úpěli vysokým šíleným hlasem a drásali si tvář. Bazar hřměl údery kamenů do dveří, dunělo to jako bubny. Prach, který zloději zvedli, nutil k takovému kašli, že by člověk plíce vyplivl. Hnal jsem před sebou dav lidí, stejně šílený a slepý jako já sám.

V uličce koberců bylo lidí nejvíce. Jeden z nich, v kožené bundě, velmi vysoký a dobře rostlý, vylamoval malým páčidlem křehké dveře. Skočil jsem k němu a neobratně ho praštil. Poodstoupil, ale na útěk se nedal – pustil se do mě tím páčidlem. Dostal jsem ránu do ramene a automaticky jsem hned po něm začal střílet. Nemířil jsem – jedna rána za druhou, netrefoval jsem se. Tím jsem porušil nějaký nepsaný zákon pogromu.

Drancovači nebyli ozbrojeni puškami, a proto si mysleli, že prknem je bít mohu, ale střílet ne.

K vystřelům se sbíhali lidé.

Stalo se to na křižovatce tunelů. Začal jsem utíkat. To o žádné velké chrabrosti nesvědčí.

Zdávalo se mi, že je to všechno sen. Už dříve jsem měl takovou noční můru, že běžím úzkou nízkou chodbou s vybílenými stěnami přecházejícími v strop. Bylo to trochu podobné chodbám v Alexandrijském divadle, jen pětkrát užší a nižší. Dveře a dveře, všude kolem dokola. Rovné bílé světlo a vzadu pronásledovatelé. Běžíš a schováváš se za dveře.

Vzpomněl jsem si na tuto noční můru a v še-dých tunelech urmijského bazaru jsem si ji prožil ve skutečnosti.

Hnali se s křikem za mnou. V zatáčce, kde se ze dvou stran sbíhaly dva tunely jako střely, se seběhly dvě tlupy. Svlekl jsem krátký kožíšek, který jsem měl na sobě, a hodil jej dozadu.

Dokonce se mi povedlo vyndat z kapsy doklady.

Obě vlny zahruly a setkaly se u toho kožíšku, vrhly se na něj – a na mě na chvíli pozapomněly.

Vyhrál jsem tak několik kroků náskoku a skočil do úzkého průchodu. Tři nebo čtyři lidé běželi za mnou.

Vypálil jsem dozadu, ani se nedíval kam. Zmizeli. Vyskočil jsem z bazaru ven.

Bylo chladno. Padal sníh a tál. Dlažba se leskla, mokrá lampa visela na závěsu, úplně jako v Petrohradě.

Bazar hučel.

Obešel jsem ho a znovu se vrátil k východu.

Přijeli širokolící Zabajkalci. Plocha jejich spánků netvořila s plochou jejich tváře prakticky žádný úhel. Nevím, kde jim začaly jít hlavy dokulata.

Stáli a pokojně schovávali do svých brašen rozházené látky, ubohé hrubé perské tkaniny...

Poručil jsem jim, aby odešli.

Přišli opěšalí Kubánci. Pohled na spokojené lidi v černých kožíších, kteří se pogromu neúčastnili a dívali se na drancovače s polovysměšným, po-loshovívavým úsměškem, pogrom trochu tlumil.

Peršané se nebránili – věděli, že kdyby zabili nebo zranili třeba jen jednoho vojáka, byl by pogrom přešel na celé město.

Přišel oddíl Ajsorů, doslechli se, že mě zabili.

Je taky nelze pustit, stejně jako dašnaky, naše vojsko si je nemůže zneprátnit.

Nakonec přišli členové komitétu. Samozřejmě beze zbraní.

Také dostali zprávu, že mě zabili.

Vzali jsme prkna a šli jsme průchody rozhánět lidi. Drancovali už tak čtyři hodiny.

Běhali jsme po galeriích, vyťahovali jsme z krámů vojáky, vyháněli je odtud kopanci. Ale místy měli loupežníci převahu.

Komitét se držel čistě demokratického programu.

Vzpomínám... Ve vzduchu prach. Vyrážené dveře hřmí. Jeden mily, velmi poctivy a někdy i odvážny člen komitétu stojí na vysoké a široké římsě, která se táhne okolo všech krámků, a křičí:

„Soudruzí, co to děláte? Takhle se válčí s kapitalismem? S kapitalismem je třeba válčit organi-zovaně!“

A jindy zase tři čtyři lidé obklopili jednoho, kterému se košile nafoukla, jak ji měl naditou věcmi, a breptali rozčileně: „Zahod' to, zahod' to, na co ty krámy potřebuješ?“

Byly to divné věci. Běží člověk s kinžálem v ruce a šílenyima očima, chytíš ho, zatřeseš jím a vypadnou z něj dva pozlacené rámečky, dvě

holínky, obě na levou nohu, a několik hrstí rozinek.

Kníže Vadbolskij mi jednou mimochodem velmi přesně řekl: „Mezi vojáky je 75 procent pocti-vých mužů, pasivně – a jsou neutrální.“

Jednoho takového „neutrálního“, zmítajícího se v hysterickém záchvatu, vedli dva vojáci za ruce a on křičel: „Kradou. Skandál... Já jsem bolševik... Skandál... Já tomu nevěřím.“

Ale většina pasivních vojáků se přece jen k pogromu stavělo jako k lumpárně.

Zabarikádovali jsme všechny vchody kromě jednoho a všechny jsme z bazaru vytlačili.

Večer jsme obcházeli oddíly a zabírali nakradené věci. Všichni byli na nás naštvaní: „Krást nemůžeme. Ale mučit nás, to můžete?“

Mě vojáci velmi litovali. Jakkak by ne: kvůli nějakým Peršákům přijde tuhle člověk o kožich. Drahy kožich. A navíc dobrý člověk. Kožich horlivě hledali.

Přibližně takovým způsobem byly vydrancovány Ušku, Šerifchan a mnohá další místa, dvakrát i třikrát.

Dilman vydrancovali později, když už se naše vojska stahovala do Ruska, ale nedrancovaly tam procházející oddíly, ale městská posádka. Město bylo rozděleno na okrsky a každá rota drancovala svůj kvartál. Město zapálili, aby na to líp viděli.

Město Choj bylo vydrancováno vojsky jdoucími přes něj do Džulfy, při evakuaci Persie.

Tabríz drancován nebyl. Tabrízsky bazar je světovy – je to velké město, v němž jsou hromady zboží. Je tak velký a spletitý, že sami trhovci, když se dostanou do neznámé části, berou žebráky jako průvodce.

Několikrát drancovači na bazar vešli, ale už se nikdy nevrátili... Byli vtaženi dovnitř a tam nejspíš roztrháni na kusy.

Tabríz nevydrancovali.

Ale osud kurdského města stojícího na tureckém teritoriu, bohatého Soložbulaku, který byl kdysi významným obchodním centrem a ležel na stezce karavan, byl smutný. Ten vydrancovali *do střechy*, to jest nadobro, do základů, protože *hliněné zdi* nikdo nerozkrade, ale bez střech se při dešti rozmočí a zůstanou z nich jen rozvaliny. A střechy sundali a prodali.

Ještě jsem nemluvil o tom, jak nám z Petrohradu posílali informace. Posílali nám stále hlášení o demokratickém zasedání.

Vzpomínám si: volají nás v noci. Jdeš úzkou uličkou, dále přes dvůr, který je pokrytý už skoro holými větvemi vinné révy, vcházíš do místnosti s telegrafem. Jedna stěna je, jako v Persii všude, skleněná (tedy byla plátěná, ale my ji zasklili, bez tmelu), za oknem je tma.

Přistoupíš k „bodo“. To je aparát přímého spojení do Tifisu. Setrvačnický regulátor poblikává v temnotě, závaží mechanismu se pomalu spouští dolů. Něco ťuká a vylézá pásek se slovy.

Někdy se aparát splete a začne tisknout: t-t-t-t--čččč--vvv...

Z aparátu leze jako bílý makarón nějaké blábolení. Přerušuju: „Tak řekněte, co je nového? Co bolševici? Pošlete vojákům prádlo, valuty...“

Aparát tiše terkuje „Ter... ter... ter... Tereščen-ko říká... demokracie...“ Bílý hlíst vylézá.

Tereščenko⁷⁷ lezl aparáty až do Října...

Dále zmatek, zprávy o převratu, o tom, že fronta i rada stojí „za stanovisky Prozatímní vlády“, potom děsivý telegram o rozhánění pošťáků... zpráva, že Kerenskij dobyl Petrohrad, a pak se páska z Ruska přetrhne stejně jako telegram, kte-ry ve Wellsově románě posílal z Měsíce nesmrtel-ny vynálezce kavaritu.

Zůstali jsme sami...

Armádní komitét vynesl nad bolševiky příkrou rezoluci. Za bolševiky tehdy mluvil z armádního komitétu jen jeden člověk – zasedání bylo všeobecné, zasedal armádní komitét i komitéty dů-stojnické – nějaký soudruh, myslím Novomyskij. Řekl: „Soudruzi, nemáme ani textilní závod, ani jircháru, proč tedy bojovat?“ Byl to dobrý člověk, který nám nakonec hodně pomohl. A svou víru v lid nechal tuším v Persii...

⁷⁷ Tereščenko, Michail Ivanovič (1886–1956): bohatý ruský podnikatel zvaný „cukrový král“, významný představitel liberálů, mluvčí mladé ruské buržoazie. Ministr Prozatímní vlády. Po Říjnu emigroval, zemřel v Monaku.

Task a já jsme uvízli v armádě jako komisaři neexistující vlády.

A teď o Taskovi.

Jefrem Task byl starý pracovník strany, menše-vik. Jeho zvláštním úkolem ve straně bylo zřizovat nelegální tiskárny.

Úkoly takového typu si vyžadují kolosální vytrvalost – a tu Task měl.

Hodně toho proseděl ve vězení, mnohokrát utekl a nesl si životem jednu ideu – byl to typicky profesionální revolucionář, v tom nejlepším a nejčistším smyslu slova.

Já, diletant, jsem se cítil hrůzně, když jsem se díval na jeho úpornost a oddanost ideji. Jeho nedostatkem byla vybušnost věčně stresovaného člověka, proto se nehodil pro bezprostřední práci s masami.

Ale celá technika sjezdů, rezolucí a všechny organizační zkušenosti, které jsou na této technice založeny – v tom byl jedinečný.

Po ostré rezoluci, kterou vynesl armádní komitét, po telegramu o příměří, který jsme dostali, za situace, kdy vojska byla ruská, ale vláda zakavkazská a vojáci chtěli domů, bylo velice těžké něco dělat. Nejjednodušší bylo odjet. V sousední armádě komisaře arestovali. Nás se nedotkli.

Task svolal shromáždění, dokázal si získat pozornost a dodat mu váhy. Zasedání bylo veřejné a probíhalo v sále divadla.

Na shromáždění už přijeli bolševici, byla jich asi jedna třetina, vzpomínám si jen na jedno jméno – Baburišvili.

Bylo nutné se na něčem dohodnout.

Toho času nebylo ještě Ústavodárné shromáždění rozehnáno,⁷⁸ takže jsme se shodli, že ho budeme uznávat, a dále jsme se shodli, že uznáme zakavkazskou vládu s tím, že za její jediný úkol považujeme boj s Kaledínem jakožto představitelem ruské reakce. Příměří jsme uznali jako fakt – dostali jsme o něm už zprávu z fronty, ale rozhodli jsme se ještě čekat na konec vyjednávání. Mechanismus armády byl v každém případě zachráněn.

A tehdy mě povolali do Soložbulaku.

Dostali jsme telegram, že v Soložbulaku je pogrom a kromě toho tam také nastal zmatek kvůli formování národních vojsk. Z jedné střelecké divize povolali Gruzínce do tylu, aby tam zformovali nějaký národní pluk, a ostatní Rusové jeli do tylu s nimi. Zároveň s ním přišel z této oblasti, nyní již fronty, následující telegram: afanská kolona Grozněnského pluku se rozhodla odejít

78 Ústavodárné shromáždění (rus. Учредительное собрание): volené shromáždění. Příprava voleb do Ústavodárného shromáždění byla hlavním bodem Prozatímní vlády. Mělo právně ukotvit formu vlády a ruskou ústavu. Voleno bylo 25. listopadu 1917 (nadpoloviční většinu získali esěři, bolševici pouhou čtvrtinu). Již v lednu 1918 na svém prvním zasedání bylo bolševiky – po legendární vyzvě námořníka Železnakova, aby se poslanci rozešli, neboť „stráž je již unavená“ – rozehnáno.

do tylu, to nám oznamuje proto, abychom přijali odpovědná opatření k ochraně opuštěného majetku.

V noci jsem vyjel. Mihly se kolem mě vysoké zdi americké misie, dům ruského plukovníka Štoldera, velitele perských kozáků.

Štolderův dům stál za městem, okna byla zevnitř osvětlena prudkým světlem lihových lamp.

Na talbotu⁷⁹ jsme lehce projeli do překrásné měsíčné perské noci. Měsíc visel vysoko. Nebe, perské nebe se lehce vznášelo. Je to velmi vzdušné a prostorné nebe.

Ve strouze hořela někým zapálená stará, hlavatá vrba, jakými jsou zde osázeny všechny cesty. Hořelo dřevo, tady tak drahocenné. Muslim musí za život vykopat studnu a zasadit strom. Zapálil ji někdo z našich, kdo procházel kolem.

Oheň šel pomalu vzhůru, tiše oblizoval staré praskliny a narušoval klid světlemodrého světla a ostrých tmavěmodrých stínů.

Kolem dokola rostla na desítkách hektarů vyschlé země réva. Vinohrady se táhly jako u nás pole. Jeli jsme dál a v místech brodů jsme objížděli vysoké klenby napůl zničených příkrych perských mostů.

Cesta vedla vzhůru. Kolem se země leskla žebrovím malých kamenů a sesuvy, v měsíčním světle černobílými.

⁷⁹ Talbot: britský automobil, v 1. světové válce užíván hlavně jako sanitní vůz.

Potom stíny vybledly, zafoukal vítr a vyšlo slunce. Opět jsme klesali a dojeli k břehům Urmijské-ho jezera. Ráno jsme byli v Gaiderobatu.

Uprostřed kamení stojí jurty napůl zakopané do země, několik zemljanek, asi na deseti místech jsou vidět jejich dlouhé dvousedlové střechy.

A šedá budova tropicko-evropského vzhledu ze šedých nepálených cihel. U mola vykládají obří železnou nákladní loď. Na břehu leží hromady kolejí pro úzkokolejku, jsou zpevněné železnými pražci.

Odtud měla vést koňská železnice přes Ravan-duzsky průsmyk směrem na Mosul. Myslím, že ty kolejnice se Turkům hodily.

A to je celý Gaiderobat.

Pod jedním malým přístřeškem otevřeným do všech stran se u ohně ze suché trávy hřejí žebráci.

Byli jsme tehdy natolik ve vleku války, tak jsme si zvykli na své holínky, že jsme se na tyhle chudáky dívali klidně jako na bílou stěnu, a stejně jsme se dívali na celou Persii i na dodělávající Rusko.

Bylo velmi chladno. Stál jsem tam v nepromokavém kabátu a vysokých botách, navlečen ve frenci, pod ním jsem měl ještě blůzu a svetr – a mrzl jsem. Kurdové byli skoro nazí.

Někteří měli na sobě jen plstěny plášt' prapodivného tvaru střiženy tak, že na ramenech jim trčely nahoru zvláštní pahyly – a ty jako by prosily.

Na žebráky jsme byli zvyklí. Na každé naší zastávce se kolem potulovaly děti, na sobě měly jen

černý hadřík jako košilku, hnísaly jim oči a byly obsypané mouchami.

Shybaly se a mechanickým pohybem unaveného zvířete přebíraly odpadky a hledaly něco k snědku. V noci se houfovaly u kuchyní a hřály se. Některé z nich, většinou ty starší, brali do oddílů jako pomocné síly, ostatní umíraly tiše a pomalu, jak jen může nesmírně houževnatá lidská bytost umírat.

Vyjel jsem z Gaiderobatu. Jeli jsme po nově polo-žených cestách, které se ještě hemžily Peršany a Kurdy pod dozorem našich ženistů, a jeli jsme i přímo přes poušť. V jednom místě automobil uvázl. Šlo to těžko, ale nakonec jsme ho ze slané bahna dostali – naházeli jsme pod kola suchou trávou.

Cestou jsme potkávali zničené vesnice.

Viděl jsem mnoho zkázy. Spálené haličské vesnice a domy, rozsekané na polínka – ale vzhled perských rozvalin byl pro mě nový.

Když se z domu postaveného z hlíny smíchané se slámou sundá střecha, změní se prostě v hromadu hlíny.

A cesta stále pokračovala, nekonečná jako válka; vždyť žádná vojenská cesta nikam nevede.

V poušti jsme potkali stáda koní. Jak jsem už psal, neměli jsme dostatek píce, takže vysílená zvířata nebylo čím nakrmit. Krmit je bylo zbytečné a neměli jsme to srdce je zabít – a tak jsme je vyhnali do širé stepi na pastvu. Umírali pomalu. Projížděl jsem kolem nich.

Mimochodem, ještě k tomu soucitu. Slyšel jsem o takovém vyjevu. Stojí kozák. Před ním leží na-hy, opuštěný kurdský chlapec. Kozák ho chce zabít – udeří jednou a zamyslí se, udeří podruhé a zase se zamyslí.

Říkají mu: „Zabij ho rovnou!“ A on na to: „Nemůžu, je mi ho líto.“

Přijel jsem do Soložbulaku. Je to nevelké město ležící v kotlině. Kdysi bylo slavné svými kožichy a ražbou zlata.

Pogrom už končil, všechno bylo vydrancováno.

Zašel jsem do armádního komitétu. Svolal muže z pluků. A promluvil k nim.

Podrážděně mi odpovídali, že Kurdové jsou nepřátelé. „Kurd je nepřítel“ – to je písnička ruského vojáka v Persii. Najednou se však zarazili a řekli, že jsou proti pogromům.

Dozvěděl jsem se podivné věci. Kromě Kubáň-ců a jedné sanitární roty drancovali všichni – a to doslova.

V transportech u nás sloužili (jako dobrovolníci či co) Molokánci⁸⁰ se svými trojspřežími.

Člověka hned napadají takové asociace: Mo-lokánci – duchoborci, Bílá Arapie,⁸¹ mysticismus

80 Molokánci (dosl. „tí, co pijí mléko“): ruská náboženská sekta, spiritualitou blízká západním kvakerům. Molokánci mají předepsáno pít více než 200 dní v roce mléko. Původně se jednalo o výraz odporu proti pravoslavné církvi.

81 Bílá Arapie: ruský idiom, označuje se jím produkt fantazie nevzdělaného člověka, blud, nehorázný vymysl.

a něco podobného... Dokonce i tito Molokánci drancovali. Loupili i dělostřelci.

Velitel divize se během pogromu zabarikádoval ve svém domě a nevycházel.

Ano, některé obyčejně persko-kurdských pogromů z historie nevyemizí.

Když začal pogrom, vylezli Kurdové (Soložbu-lak je kurdské město) se svými ženami na střechy, věci si s sebou nevezli a město nechali napospas drancovačům. Tím se vyhnuli násilí. Ne navždy, samozřejmě.

Žal a stud z prachu pogromů dolehly na mou duši a „smutek jako armáda černochoů zakrvácel moje srdce“ (to je druhá část verše z překladu jednoho perského lyrika).

Nechci plakat sám, řeknu tedy ještě něco – je to příliš kruté, než aby to mohlo zůstat skryto.

V armádním komitétu byl jeden voják a ten energicky dokazoval, že hladovějícímu obyvatelstvu nemůžeme nic brát.

Je třeba říct, že naše armáda, na rozdíl od některých kavkazských sborů, nehladověla: dostávala alespoň půldruhé libry chleba a dostatek sko-pového. Vyjimkou byly oddíly strážící průsmyky.

Tento voják přivezl z rekviziční cesty ukázky kurdského hladového chleba. Chléb byl udělán z uhlí a hlíny, s přísadou malého množství žaludů.

Nikdo ho neposlouchal.

Není těžké si představit, jak Kurdové nenáviděli naše rekviziční oddíly, tím spíš, že mnohé oddí-

ly si opatřovaly potraviny, jak je zrovna napadlo, tedy bez jakékoli kontroly.

Jeden takový oddíl Kurdové obklíčili. Veliteli, nějakému Ivanovovi, který se dlouho bránil se šavlí v ruce, usekli hlavu a dali ji dětem na hraní.

A děti si s ní hrály tři neděle.

Tak to dělal kurdský národ. A ten rusky poslal na Kurdy trestné komando a hlavy zabitych nechal vykoupit dobyt看kem a vydrancoval vesnice viníků a i několik dalších, nevinných.

Moji známí mi vyprávěli, že když naši vtrhli do vesnic, pomazávaly si ženy tváře, prsa a tělo od pasu do kolen vykaly, aby se vyhnuly znásilnění. Vojáci je otřeli hadry a znásilňovali.

Svolal jsem posádku na schůzi za město a požadoval, aby pogrom principiálně odsoudili, ale abych řekl pravdu, ničeho jsem nedosáhl.

Dav mě stále přerušoval: „Tady vždycky žila jen zvířata, takže když nás sem přivezli, stala se z nás taky zvířata. Proč tu trčíme?“

Říkal jsem jim, že tu nebudou dlouho – ale krev, kterou tu prolili, neodteče jen tak, a cesta domů proto bude velice náročná.

A kdo je vinen? Vinni jsou ti, kdo je sem přivedli, a už polozapomenuty, ale nevykoupěny zločín války.

Prošel jsem se po městě. Na rohu si hraje několik vojáků, čutají si kočkou, která má na ocase přivázanou plechovku od petroleje.

Dlouhy řetěz Kurdů sedí na bobku a čeká na našeho lékaře. Ženské chodí po městě málo. Tváře nemají zakryté. Procházejí se tu urostlí a strojní Kurdové, krasavci v turbanech obtočených na špičatých čapkách se střapečkem. Košile mají přepásány širokým pásem z dlouhatánského kusu látky.

A všude kolem spoušť. Na zemi se válejí nějaké mastné hadry, kterých se asi drancovači štítí. Na ulici sedí malý kurdský chlapeček a zpívá si:

Bojím se, bojím, noc je dnes tmavá, pojd' se mnou kousek, Maruško plavá.

Na bílém světle umírá člověk, krčí se a svíjí – jeho obnažená záda a lopatky vypadají hrozně. Kolemjdoucí ho překračují.

V noci jsem poslal Taskovi panicky telegram:
„Obhlédl jsem oblasti Kurdistánu. Ve jménu revo-
lucy a lásky k lidem žádám odchod vojsk.“

Ten telegram se mu moc nelíbil: vždyť žádat odchod vojsk ve jménu revoluce a lásky k lidem je naivní a směšné. Ale měl jsem pravdu.

Vojska odcházela tak jako tak, jejich pobyt v Kurdistánu už byl zbytečný. Je lepší armádu odvést než udělat to, co udělali: nutit vojska utíkat, a navíc zahodit zásoby.

Nechci teď vypadat chytřejší než jsem, proto prostě řeknu, co si myslím.

V politice jsme zbytečně chytří a dalekozrací.
Kdybychom se snažili být zodpovědní za jed-

notlivé události, z nichž se historie skládá, místo abychom se snažili dělat historii samu, možná by to všechno nedopadlo tak směšně.

Není třeba snažit se dělat historii, ale biografii.

Vyjel jsem ze Soložbulaku a po břehu potoka jsem jel do Afanu.

Po cestě jsem viděl stále to samé: zničené vesnice a mrtvé lidi. Napočítal jsem jich celkem osm.

Za svůj život jsem viděl hodně mrtvol, ale tyhle mě ohromily svým obyčejným, každodenním vzhledem. Ty přece nezabili ve válce. Zabili je jako psy, když zkoušeli pušku.

Šofér opatrně řídil auto a chvílemi vykřikoval: „Hele, asi mrtvej mezek – ne, zase je to člověk.“ Bylo mu těžko, měl šoféřské nervy. Šoféři jsou nervní lidé.

Potom jsem uviděl ještě tři mrtvoly, ale ty už byly položené nohama k sobě podle kurdského zvyku dělat z mrtvol dekorace kolem cest, který od nich kdosi přejal. Na tváři jednoho mrtvého seděla naježená kočka a nešikovně rvala svou malou tlamou jeho tvář...

A předjeli jsme dělostřelectvo, horskou baterii, která šla ze Soložbulaku na střídání. Silné muly nesly dobře složenou baterii. Ze všech koutů tohoto nákladu trčí kurdské nářadí a hadříky – kořist soložbulackého pogromu.

Tak jsem projel kolem baterie a prohlížel si vojska, jež mi byla svěřena.

Přijel jsem do Afanu.

Úzká horská průrva se trochu rozšiřovala. Dvě jurty, tři boudy, zemljanky, říčka a stádo rezavých beranů. Kolem dokola holé hory. A za horami Kurdové.

Na kraji hory stála naše strážnice.

Promluvil jsem si s velitelem pluku. Pokud si vzpomínám, vojáci si ho velmi vážili. Řekl mi, že kvůli zostřenému nepřátelství s Kurdy upálili vojáci, nebo část vojáků, tři z nich, nevím, zda zaživa či už mrtvé. Byli to pokojní dělníci místní zemědělské stanice. A proto se teď Kurdů bojí ještě víc.

Mimochodem, část pluku hlasovala pro esery, druhá pro bolševiky, na poměr hlasů si nevzpomínám.

Šel jsem k pluku a vojákům řekl: „Soudruzi, když jsem k vám jel, viděl jsem cestou osm mrtvol. Proč ty lidi zabíjíte?“ Někdo mi odpověděl: „Blbě jsi počítal, je jich tam víc.“ Řekl jsem: „Nemám sílu vám něco rozkazovat a prosit vás nebudu, ale oznamuju vám, že nehledě na jakákoli usnesení odtud neodejdete, dokud vám k tomu nebude dán rozkaz. Cesta je daleká, jestli chcete, jděte si na vlastní pěst, bez lodí. Jen to zkuste. Hromadny odchod přijde brzy.“ A odjel jsem. Nevím, zda kvůli mně, nebo kvůli sobě, ale na hromadny útěk počkali.

Jel jsem zpátky a cestou se podíval na kubáňské oddíly. Jejich koně byli v takovém stavu, že jsme

si mohli nechat jen zdát o tom, že je povedeme na uzdě. Museli odejít do tylu jako první, neboť odchod kavalerie nám ulehčoval odvoz píce. Přijel jsem do Urmie. Tady mi řekli, že už začala de-mobilizace. Podle rozkazu Przevalského (velitele frontového štábu) propustili vojáky nad třicet let.

A mezitím, i když to zní zvláště, se někteří vojáci poslaní na dovolenou vraceli s tím, že v Rusku je to špatné, moc špatné.

Z kozácké rady v Kyjevě přijel kozák vysoký jako bidlo, s malou hlavou ostříhanou mašinkou. Byl komisařem u kozáckých vojsk.

Rusko se začalo rozkládat do prvozákladu. Kozáka jsme uvítali nepřátelsky. Nic si z toho nedělal, chodil s námi posedět, pil čaj, přikusoval k tomu cukr a sám pro sebe si něco špekuloval.

Myslím, že jeho úkolem bylo urychlit odchod Kubánců.

Kubánci pospíchali domů. Vzpomínám na den odjezdu jednoho oddílu, který ležel ve městě. Pozvali muzikanty, sehnali demižon vína a tancovali dvě hodiny bez přestávky kozáčka.

Potom se pracně vydrápali na koně a dál už jeli, jako by byli střízliví.

Na protější straně stáli Peršané a vlídně se dívali.

Dilmanského pogromu se ostatně účastnili i černomořští námořníci.

Ochranu štábu už měli na starosti Asyrové. Toho času ve sborech kavkazské armády zůstaly už jen štáby.

V armádním komitétu se objevili bolševici – Baburišvili, nějaký zubař a námořník Saltykov.

Flotila byla na práci nespolehlivá, ale pro náš odchod nezbytná.

Začalo se v ní intrikovat. Jeden důstojník, Chatčikov, převzal velení a navrhl spojit všechny lodě do jedné fotily, to znamená připojit k vo-jenským plavidlům lodě železniční a zemské správy a potom zůstat v Persii a vozit soukromé náklady.

Zatím navrhoval vozit vojenské náklady spolu se suchými plody.

Evakuace už byla v plném proudu, rozhodli se tedy zmocnit lodí.

Tím by Chatčikov samozřejmě velice zbohatl, protože v Persii je zlato.

Spolu s tímto záměrem se Chatčikovovi podařilo domoci se svého zvolení do funkce velitele fotily, ačkoli v naší armádě se ještě volit nezačalo.

Vedli jsme s tímto podnikem tuhy boj a jmenovali jsme vlastní komisi, ale komitét fotily prohlásil, že pozemním vojskům není podřízen.

Podali jsme stížnost na tyto události do Cent-rokaspie,⁸² která Saltykova a Chatčikova odvolala.

Podle svědectví, jež mi poskytl baltsky komisař Penkaitis, se Chatčikov nakonec podílel na předání naší kaspické fotily do rukou Angličanů. Jeho

82 Centrokaspia (oficiálně Ústřední výbor Kaspické vojenské fotily): de facto vláda, sídlící v Baku, působila pouze od července do září 1918.

obchodně-průmyslové sklony konečně našly své uplatnění.

A vojska odcházela. Podle původního plánu měl být štáb převezen na druhý břeh jezera a dále jet po železnici. Takhle se to ale dělat nedalo, protože by se tím jen posílila náchylnost vojsk k odchodu do tylu.

Spolu s odchodem se opět rozhořel problém ohledně valut. Odcházející Zabajkalci uvěznilí nového předsedu armádního komitétu, soudruha Tatijeva, vybraného na armádním sjezdu, člověka velice spravedlivého a zbožně věřícího ve světovou revoluci.

Požadovali, aby jim rozměnili cizí měnu v kurzu 9 shahi⁸³ za rubl. Vtrhli ke gubernátorovi, on pohrozil překupníkům holemi a tento kurz jim vymohl. Tatijev byl propuštěn.

b

Na naší frontě jsme otázku příměří příliš řešit nemuseli. S protivníkem jsme se prakticky nestře-távali. Zima smetla nás i Turky do údolí. Pouze někde byly ponechány strážné oddíly.

Stav turecké armády byl špatný, živila se pouze praženou pšenicí a o útoku vůbec nepřemýšlela. Petrohradská vláda už s Turky uzavřela příměří.

Dostali jsme příkaz od krajského sovětu, abychom situaci formálně potvrdili.

83 Shahi: drobná mince, asi polovina riálu.

Poslali jsme k Turkům letadlo, které shazovalo proklamace s návrhem začít vyjednávání. Kromě toho jsme jim poslali radiotelegram. Především bylo třeba se domluvit na demarkační linii.

Turci nám rádiem odpověděli německy, nabízeli, abychom přijeli k vyjednávání do Mosulu.

Vydal se tam plukovník Ern, Task a Saltykov, kterého chtěl armádní komitét odeslat kamkoli, hlavně co nejdále.

Sebejistého frajera Saltykova jsem rád neměl. Zůstal jsem a spolu s Tatijevem jsem velel armádě. Měl jsem takový pocit, který jsem znal už i dříve z francouzského zápasu. Člověk bojuje s protivníkem, který je mnohem silnější než on. Ještě mu svírá ruce, klade odpor, ale v hloubi duše se už vzdal. Bojuje, ale už nedychá.

Bylo třeba působit jako brzda.

Tatijevovi to šlo lehce. Dostal telegram, který se k nám náhodou zatoulal – psalo se v něm, jak byla přijata zpráva o našem mírovém návrhu v Berlíně, telegram o slzách štěstí v ulicích, dnes už zapomenuty. Tichým hlasem mi s gruzín-ským přízvukem říkal: „Uvidíte, naše revoluce zachrání svět.“

Toto píšu o půlnoci 9. srpna.

Maďarsko padlo. Krupiér shrabuje ze stolu náš vklad.

Bolí mě hlava, celý den se mi chce spát, jsem chudokrevný, a jestli teď rychle vstanu ze židle, upadnu.

Můžu psát jenom v noci. Vím, co to znamená. Olej v lampě dohořel a v noci, když nefungují brzdná centra, hoří knot...

Tak jsem žil.

Ráno se probudím v malém bílém pokojíku. Zima – teplo uteklo oknem, je zasklené bez tmelu. Ale slunce svítí. V malých železnych kamínkách se topí topolovými polínky, začíná být teplo, útulno a je cítit smola.

To je nejlepší chvíle dne.

Vstávám a dostávám moře telegramů a všechny jsou o tom samém: o rozvratu, který vyžaduje okamžitý odchod a zároveň odchod nedovoluje.

Jednotlivé oddíly už prchají do Džulfy a chtějí se bez okolků procpat do Ruska.

Dělají se zácpy. Vlaky, které k nám vezou potraviny, zastavují, náklad se shazuje a vagony se posílají zpátky.

Dilmanská pracovní rota dezertovala.

Dal jsem rozpojit koleje, po nichž pojedou, a zastavil ji.

S místním perským obyvatelstvem vedeme různá vyjednávání.

Charakteristický příklad prostinké vycytrá-losti perského člověka:

Když naši jeli do Mosulu na vyjednávání, nabídl nám perský gubernátor uspořádat místo toho vyjednávání v Urmii a celkem nerozhodně, ale vážně řekl, že Persie požaduje Bagdád, protože jí kdysi patřil. Bagdád jsme mu bohužel dát nemoh-

li. Ajsorové byli přesvědčení, že Taska v Mosulu buďto zabijí, nebo ho pošlou jako rukojmí do Konstantinopole.

Zatímco jsme čekali na Taska, chodili jsme k Peršanům na návštěvu.

Jednou mě pozvali k místnímu demokratovi Aršanu Damajunovi. Dlouho jsme procházeli dvory. Doprovázel nás sluha s lampou a ukláněl se při tom. Podél zdi posledního průchodu stáli sluhové v hrubých botách a házeli nám pod nohy k vě t y.

Vešli jsme do pokojů.

Oslepující světlo mnoha lamp s dvojitými knoty (v Persii téměř nemají hořáky měsíčkovitého typu) řezalo do očí, ale už jsme si na to zvykli.

Hosté ve fracích, v nápadně bílém prádle, v ma-lych černých perských čepičkách seděli a rozmlouvali s důstojníky francouzské misie oblečenými do přesně padnoucích šedých uniforem z pěkného čistého sukna.

Visel tam lustr se svíčkami, křišťálový lustr, a pod ním zahradní skleněné, uvnitř postříbřené koule.

Ubrusy z tuhého plátna, doposud neprané, šustily a ukazovaly svá razítka a neodstřižené etikety.

My, to znamená členové komitétu, všichni vojáci, jsme přišli špinaví, otrhaní, unavení a hlavně – s pocitem viny.

Začal oběd. Za okny vyhrával ohromný místní orchestr „Stesk po domově“.

Na stole stál pěkný porcelán a křišťál. V Persii je hodně pěkného porcelánu.

Šustovův či Saradževův koňak, řídké kyselé mléko a hlavně nekonečné množství jídla.

Pronášely se projevy... Sladce zachmuřeny gu-bernátor povídá: „Čoch, čoch, jakší“. Tlumočník, Armén, dašnak, milý a trochu poblázněný člověk (chlubil se tím, že byl ve skupině, která s granáty v rukou obsadila otomanskou banku, požadovala nezávislost Arménie a vylákána odtud byla i se svými kufříky a granáty jen lživou zárukou Francie), projev volně překládal a vkládal do něj celé odstavce svých myšlenek a nadějí a zalykal se přitom nadšením.

Soused mi překládal program strany, která si říkala sociálně demokratická.

V prvním bodě stálo: „Nevolnictví se neruší.“ Prověřil jsem si překlad u jednoho kamaráda – skutečně to bylo tak.

Další body se tykaly boje s žebrotou.

Vstal jsem se skleničkou v ruce. Díval jsem se na rukáv své otřepané vojenské blůzy a začal mluvit, svou řeč jsem prokládal dlouhými pauzami, v nichž cvrkal tlumočník.

Nejdříve jsem mluvil o tom, že po Persii nic nechceme, jen její vlastní štěstí, a o tom, že si i přes občasné pogromy této země ceníme více než ostatních.

Na konci jsem se naštvál a popřál jsem Persii sociální revoluci.

Hudba vrněla „Stesk po domově“.

Druhy večer jsem strávil u Agy Petrose na obědě pro zvané, který se pořádal na oslavu toho, že Mar Šimun dostal řád svatého Vladimíra.

Do Petrosova domu se šlo dlouhými průchody, každý z nich byl uzavřen hliněnou budovou, v níž pak cesta došla ke dveřím a uhybala stranou.

Do takového domu se člověk jen tak nedostane.

Na posledním dvoře bylo hejno hus a kachen. To je možné vidět u domu prakticky každého Peršana.

Kovové kdákání těchto ptáků mě dříve v noci často budilo.

Petros neměl na svém dvoře sad.

Nahoře na zdi se nočním chladem tetelil páv. Těžky, i při měsíčním světle velkolepy ocas ostře kontrastoval s bledou hlinou.

Pozváni byli pouze Asyrové.

Sluhové v barevných ponožkách chodili neslyšně.

Vítr nadouval plátna v oknech.

Přijel Vadbolskij. On vůbec žil jako mnich a nikam nechodil.

Vadbolskij provedl obřad propůjčení řádu „třesoucíma se rukama“, s nedbalou uctivostí.

Vychod celkem dobře znal a vážili si ho tu.

Pohnuty patriarcha s ruměncem na tvářích blyskal očima. Jeho hlava byla podivně šedivá, vlasy měl úplně stříbrné – a to mu bylo teprve 26 let.

Nakonec ho k sobě lstivě vlákal Kurd Sinko a zabil ho.

V sále stály pušky ve stojanech.

Družiníkům brali zbraně, jen co přišli domů.

Všichni byli znepokojeni.

O Ajsorech tolik píšu proto, že jsem z nich chtěl sestavit vojenskou sílu.

Lépe řečeno jsem neviděl jinou možnost, kde vojenskou sílu vzít.

Kromě toho bylo nutno chránit lidi, kteří svůj osud spojovali s Ruskem.

Je zajímavé, jak vznikají legendy.

Petros nebo nějaký ajsorsky pravoslavný kněz, asi ten, který na jedné audienci u gubernátora opakoval stále dokola jako potulný mnich, že se nesmíme zlobit na ajsorské „chudáčky“, mi řekl:

„Víte, k Vadbolskému přišly naše ženy a řekly mu: „Naše muže vám dáme, ale rozkažte, aby nás zabili. Jen nás tu nenechávejte Peršanům na porážku.““

Za Vadbolskym samozřejmě nikdo s takovými slovy nepřišel, ale všichni je slyšeli a považovali za vyřčená.

Arméni a Ajsorové nám nabízeli toto: žádali, abychom jim dali dva pluky jako jádro, kolem kterého by se mohly zformovat národní družiny. Ale dva pluky nebylo odkud vzít.

Instruktory a zbraně jsme jim však dát mohli.

Zbraní jsme měli zásobu a jako instruktoři tam zůstávali mnozí důstojníci a poddůstojníci, kteří od Ruska nic dobrého nečekali.

Byl jsem zastáncem spěšného, panicky spěšného formování.

Ruská vojska své zbraně dávala jen velmi neochotně, ale já věděl jak na to.

Stačilo jen dát dovolenou celému oddílu, například oddílu zbrojnice. Odjeli a zbraně jsme si mohli vzít.

A ještě k těm zbraním. Mezi vojáky vzniklo neochvějné přesvědčení, že existuje rozkaz odjíždět ve zbrani. Říkalo se, že do Ruska bez pušky vojáka nepustí.

Krajsky sovět mi na mé opakované prosby o povolení propouštět vojáky i s puškou odpovídal rozkazem „odzbrojit demobilizované“. Ale jak je odzbrojit?

Navrhoval jsem odvoz pušek povolit, ale každému vojákovi do jeho dokumentů napsat, že má pušku takového a takového čísla a takový počet nábojů, který bude muset nahlásit ve svém okresním sovětu – počítal jsem totiž s tím, že pušky si budou tak jako tak odvážet.

Chtěl jsem to tak udělat proto, abych zabránil prodávání pušek.

Puška, a navíc ruská, byla na vychodě velkou drahocenností. Zpočátku dávali za pušku dva až tři tisíce rublů, náboj na bazaru stál tři rubly, na stanici Kamerlju za takovou patronu dávali lahev koňaku.

Pro srovnání uvedu, kolik stály ženy přivezené z Persie a Kavkazu našimi vojáky.

Například ve Feodosii stála žena, pokud jste ji chtěli koupit navždy, patnáct rublů – pokud byla panna, tak čtyřicet.

Jak pak pušku neprodat!

I děla se prodávala. Ale kdo by se tomu dnes divil?

Registrovat odvoz pušek mi nedovolili a dostal jsem příkaz tomuto odvozu zabránit.

Zbraně pro národní družiny jsme tedy každopádně měli.

Arménské oddíly formoval soudruh Stěpani-anc, byvalý předseda armádního komitétu a poté velící důstojník komisařů.

Stěpanianc na první pohled působil dojmem nepříliš vyspělého člověka.

Narodil se v Rusku a s místními Armény byl jen málo provázán.

Ale v mych očích vyrostl, jakmile došlo na ochranu jeho národa. Když jsem pozoroval jeho autoritu a rozhodnost, byl jsem překvapen.

U Arménů se lze setkat s tím, co je možné vidět ještě třeba u Židů – s národní disciplínou.

Dašnakové se usídlili v Manusariancově domě a byli tu jako doma.

Hospodář držel uzdu Stěpaniancova koně.

Když bylo třeba povolat zpět Armény, kteří dezertovali, byla vyvěšena tato vyhláška: „Vám, dezertováním Arménům, přikazujeme, abyste se přihlásili do toho a toho dne – jinak budete toho a toho dne zastřeleni.“

A nejbližší příbuzní by jistě toho, kdo by se neobjevil, zabili.
Při formování probíhaly třenice mezi Petrosem a Mar Šimunem.
Ale nakonec se dohodli na tom, že Petros se stane velitelem Mar Šimunova štábu.
Petros se rozčiloval: „To není žádná válka, sedět v Urmii, když nemáme Gerdyk ve svých rukou!“ Z Gerdyku už vojska odešla. On tam poslal desítku vlastních lidí.
Lidé odcházeli a zahazovali zásoby, zahazovali zbraně, i cukr – ohromné množství cukru.
Vraceli jsme Kurdistánu, co jsme si nahrabali.
Chtěl jsem rozdat naše sklady těm, kteří nemohli odjet, totiž formujícím se vojskům.
Oni by je pak nějak odvezli. A majetek by tak přece zůstal v rukou našich přátel.
Mimoходом, kvůli formování vojsk jsem se nakonec úplně rozešel s Taskem, který se zrovna vrátil.
Tvrdil, že takové formování, prováděné navíc tak spěšně, povede k dobrodružstvím à la princ Wied.⁸⁴
Hrozně jsem se rozzlobil, jiné vychodisko jsem totiž neviděl.
Task byl orientován na Rusko, na odvedení pokud možno celé naší armády domů. Já byl orientován spíš místně.

84 Tzv. princ Wied (vl. jm. Alexander Philipp Maximilian zu Wied-Neuwied, 1782–1867): slavný pruský cestovatel, který pořádal pio-nyrské cesty do Jižní a Střední Ameriky. Je autorem populárních cestopisů, ale také řady odborných, přírodovědeckých prací.

Kdybych tu měl jen jednoho blízkého člověka a kdybych se nehodlal znovu vrátit do knihoven, nikam bych nejel a zapustil bych kořeny na vy-chodě.

Vychod měl ještě jeden rys, který mě s ním sbližoval: nebyl tu antisemitismus.

Už v armádě se říkalo, že Šklovskij je židák, jak mě o tom informoval jeden židovský důstojník, který právě dokončil důstojnickou školu a vypadal jako soudruh z povolání. Jednou jsem se s ním setkal u pokladny.

V Persii nejsou Židé tak na ráně, a stejně je to mu v Turecku.

Mluví zde jazykem, který má zřejmě původ v aramejštině, jako Židé ruského Kavkazu mluví nějakým tatarským nářečím.

Když Angličané dobyli Jeruzalém, přišla ke mně asyrská deputace, přinesla 10 liber cukru a oramarské hrozinky a řekla tohle...

Ale předtím ještě dvě slova. Na stole byl čaj, protože návštěvu je třeba nějak pohostit.

„Náš národ a tvůj národ budou znovu žít spolu, vedle sebe. Je pravda, že Šalamounův chrám jsme rozbořili, ale potom jsme ho zase v ystavěli.“

To řekli, považující sebe za potomky Asyřanů a mě za Žida.

V podstatě se ale mylili – já vůbec nejsem Žid, stejně jako oni potomci Asyřanů.

Mají krev Židů, Aramejců.

Ale z toho, co říkali, vanul charakteristicky pocit nepřerušnosti tradice – to je zvláštní rys zdejších národů.

Ve městě nebyl klid. Opilí vojáci procházeli ulicemi, stříleli v noci do vzduchu a v krvi jim kolovaly zárodky pogromů.

Jednou ke mně v noci vpadl jeden Peršan (šel jen tak za světlem) a za ním dva vojáci s puškami. Opilí.

Musel jsem si sám vzít revolver a doprovodit Peršana domů.

Stávaly se zvláštní věci. Jednou ráno k nám přišli, to byl Task ještě na vyjednávání v Mosulu, bosí a velmi špinaví lidé, dva nebo tři, s puškami.

„Kdo jste?“ „Jsme vězni z hlavní strážnice.“ „Kdo vás pustil?“ „Přišli jsme sami.“ A strážé povídají: „Vězni se rozhodli jít k vám, jakpak je máme zadržet?“ Mezi vězni byli i odsouzení na galeje.

Měli si na co stěžovat. Ve vězení byl nepořádek – takový, že vězni v zimě rozbíjeli tabule oken, a bez nich tam bylo chladno. Koupelny a prádlo neexistovaly. Drželi je tam bez vyšetřování velmi dlouho, celé měsíce.

Druhého dne přišli prověřit seznam vězňů. Ukázalo se, že si zatyká, kdo chce: vyšetřovatel, kontrarozvědka, velitelé oddílů, taky vrchní velitel a armádní komitét.

Dokonce se dá říct, že je zavřeli a pak na ně zapomněli. Ne z krutosti, ale kvůli nepořádku a nešetrnému přístupu k lidem.

Kurdové seděli zvlášť. Drželi je ve sklepech. Říkali mu „kurdský sklep“. Byla to polozatemněná a vlhká kobka s těžkým zápachem. Tam seděli Kurdové obvinění především ze špionáže.

Někteří Kurdové měli děti a zjevně je neměli kam dát, takže seděly spolu se svými otci v jámě.

Nejvíce mě udivovalo, proč se vězňové neroz-utekli. Jsem si jist, že střílet je do hlavy by strážce ani nenapadlo.

A oni se nerozutekli. Očividně v nich ještě zůstalo jakési povědomí o právu.

b

Volby do Ústavodárného shromáždění dopadly v perské armádě asi takto: dvě třetiny hlasů dostala kandidátka sociálních revolucionářů (eserů), třetinu bolševici; menševici a kadeti dostali po několika desítkách hlasů.

Zanedbatelné množství hlasů, které kadeti dostali, lze vysvětlit tím, že v malých oddílech, kde bylo po stu či dvou stech lidech, se všichni navzájem dobře znali, a jestli by důstojník hlasoval pro kadety, bylo by zcela jisté, že důstojníci jsou kadeti – a to bylo tenkrát nebezpečné.

b

Nepíšu o ničem jiném než o bídě a zase jen o bídě. Už jsem z toho unavený.

Nebylo snad tehdy v naší armádě, mezi statisíci lidmi, nic dobrého a světlého?

Bylo. Ale celkový stav naší armády, absence jakýchkoli iluzí a sebeobrany, hluboký úpadek ducha, všeobecná sabotáž jako prostředek rychlého ukončení války – to všechno poukazovalo na ty horší stránky v člověku.

Vinen samozřejmě není ruský lid, nebo alespoň nenese hlavní vinu.

Myslím, že každá armáda postavená do tako-vých podmínek by si v daném momentu vedla stejně.

Jmenovali jsme do přístavišť zvláštní komisaře. Lidi, kteří by dohlíželi na nakládání lodí. A ti lidé zůstali na svých místech, ačkoli to pro ně bylo velmi těžké.

Dobře pracoval i sanitární oddíl.

Všechny oddíly měly lidi, kteří dělali věci, které považovali za dílo obecně prospěšné.

Ale armáda nepodporovaná instinktem sebeobrany národa onemocněla a nemocní se málokdy projevují tím nejlepším, co v nich je.

Čeho si lze cenit, jsou dobré vztahy mezi vojáky – jeden druhému nebyl vlkem.

Ale nejdůležitější je, že lidi, třebaže neochotně, ale přece jen, čekali v řadě, trpěli, i když už fakticky nebyli ničím drženi.

Stále měli vůli jít dál, vůli, kterou všechno přestáli, vůli, která zněla „domů“.

Ale odbočil jsem.

Rozkázal jsem zničit všechno víno ve městě. Formální právo (které mě však jen málo zajímalo) jsem na to měl proto, že minulého roku bylo naší vládou zakázáno lisovat víno...

Víno ničila zvláštní komise složená z Peršanů a členů našeho komitétu.

Když víno vylévali v hlavním vinném sklepě, u nějakého Džaparidzeho, byla voda v kanálech růžová a obrovsky dav soustředěně sledoval ten nachovy potok pramenící pod zdí velkého šeredného šedivého stavení.

Likvidace vína se neobešla bez nepříjemností.

Příliš to tady smrdělo vínem a penězi.

Opilství se omezilo, ale nezmizelo docela. Víno se začalo dovážet z levého břehu jezera.

Země mezitím stále více hladověla.

Vidět mrtvého na ulici už nebylo nic neobvyklého.

Lidé se prali o odpadky vyhazované ze štábní kuchyně.

Na našem dvoře se k obědu shromáždily hladové děti.

Jednou ráno jsem vstal, otevřel dveře na ulici a něco měkkého se od nich odvalilo na stranu. Sehnul jsem se a podíval... Položili mi na práh mrtvé nemluvně.

Chápal jsem to jako obžalobu.

Ke konzulovi chodily deputace žen a stále se něčeho dožadovaly. On ale nemohl nic dělat, byl

to konzul z nějakého neznámého státu, div že ne ze Země modrých antilop.⁸⁵
Byl jsem nucen se dívat, jak Peršané dávali milodary svým žebrákům – dvě rozinky nebo jednu mandli.
Víc dělala americká misie – prakticky jen ona obyvatelstvo živila.
K doktoru Sheedovi, šedému starci, vedoucímu misie, často přicházely velbloudí karavany se stříbrem.
Nevím, jak moc jsme tím hladem byli vinni my, Rusové.
Nejspíše jsme byli vinni tím, že jsme válkou nutili lidi emigrovat a bránili jim obdělávat pole – tedy
jednak vysídlením obyvatelstva, jednak zničením systému zavlažování.
Všechna pole zde dávají úrodu jen při umělém zavlažování.
Pole se dělí malými náspy na kousky a po částech se zavlažují.
Ohledně užívání vody panuje přísný řád, vypracovaný a dodržovaný místními zvyky.
Naše vojska pod vlivem jednotlivých majitelů půdy, kteří sledovali jen vlastní zájmy, – a někdy i z
vlastní iniciativy, to když chtěla nastolit spravedlnost – se do tohoto systému přimíchala.

⁸⁵ Tzv. modrá antilopa (*Hippotragus leucophaeus*): druh žijící v savanách Jižní Afriky, vybitý evropskými osadníky již kolem roku 1800. V tomto případě tedy užito jako příklad bájně, neexistující země.

Ve výsledku zůstala určitá část polí úplně bez vody.

Navíc byl tento rok zřejmě celkově neúrodný.

Naše strana rekvírovala ječmen a pšenice se vozila do Ruska – a pro zásobování místního obyvatelstva se nedělalo nic.

Angličané by to udělali jinak, sehnali by chléb a dali by ho hladovějícím.

Ovšem Peršané nás považovali za lepší než Angličany.

„Vy kradete – Angličani vysávají.“

Toho času se v naší armádě začala objevovat místa, která neuznávala náš armádní sovět a ani mé pravomoci. Jejich původ byl mně samému nejasný.

Odštěpil se Tabríz a snažil se svolat vlastní armádní sjezd. Potom se odštěpil Choj a vyhlásil autonomii, ale rychle si to rozmyslel.

Každopádně jsem odtamtud dostal telegram, že probíhají pogromy.

Odchod vojsk byl naplánován takto: část vojska půjde pěšky do Džulfy a skupina ze Soložbulaku může jít po pravém břehu jezera, bereme-li to od Urmie, do Tabrízu.

Oddíly, které vyšly dříve, měly povinnost zastavovat se na smluvených místech, chránit cestu a pouštět dopředu oddíly jdoucí za nimi.

Tak asi chtěli ochránit celou cestu až do Pet-rovsku.

Takovému pochodu se říká „skákat přes pře-k á žk y“.

Nic z toho samozřejmě nebylo.

Už první vyslané oddíly se snažily odejít z Per-sie co možná nejdále.

Mnozí chtěli jít do Stavropolské gubernie.

Celkem úspěšně tam došla jedna divize – už nevím která. Postupovala pochodově, vagony měla uprostřed a prošla, aniž by ztratila jediného muže.

Osamocení lidé, kteří odjížděli na základě rozkazu demobilizovat všechny starší třiceti let, se samozřejmě snažili ujet co nejdále. Brali nám vagony. Měli jsme vagony se speciálními brzdami a oni je hnali až k Rostovu.

Na trati Šerifchan–Safjan zůstaly vagony jen čtyři.

A na Džulfu ještě mířily oddíly zřejmě ze 4. sboru kavkazské armády.

Zastavovaly vlaky jedoucí k nám s proviantem.

Štáb ještě pracoval, ale nejistě. V čem taky mohl mít jistotu?

Do Urmie přijela zcela neočekávaně Stěpanian-cova žena s dítětem. Přivezla s sebou noviny. Byla to typická ruská studentka. Přivezla s sebou atmosféru takového maloměšťáckého, optimistického bolševismu. Ale nic z toho nepůsobilo příliš přesvědčivě.

Neviděl jsem to hlavní: revoluční rozmach. Možná jsem se mylil a možná se mylím i dnes, ale viděl jsem pouze pád, pokles energie.

Revoluce pádila dolů, ne nahoru.

Bylo jedno, jak tento pokles začal.

Ale jestli by se nás tehdy zeptali: „Za kým stojíte, za Kaledinem, Kornilovem či za bolševiky?“ vybrali bychom si s Taskem bolševiky.

V jedné komedii přece harlekyn na otázku: „Přejete si být raději pověšen či rozčtvrcen?“ odpovídá: „Dal bych si polévku.“

Task stále nepřijížděl. Jednou jsme dostali rádiem zprávu od Erna, která obsahovala turecké podmínky míru. Ern požadoval, aby to Vadbol-skij schválil. Odpověděli mu – podepište!

Přijel Task. Myslím, že na koni. Rozklad armády byl vidět na automobilech: dokonce pro něho neposlali ani auto.

Z Šejchin-Herusu, kam ho doprovodili Turci, šel pěšky podél telegrafních drátů, jejichž sloupy byly rozřezány na otop, a čtyři řady drátů se pouze táhly prachem.

Turci viděli, že jsme pro své lidi nikoho neposlali. Nepůsobili jsme už vůbec jako armáda.

Napíšu sem teď úryvky z toho, co Task vyprávěl.

Přežít mírová vyjednávání a zastupovat slabší stranu je těžká věc.

Jeli k Turkům a ti už na ně čekali v průsmyku.

Pro Turky představoval mír štěstí. Líbali je a smáli se radostí.

Turečtí vojáci, otrhaní a vyhublí, se na ně dívali a usmívali se.

Jeli slavnou Rewanduzskou rozsedlinou, která měla být branou našeho útoku na Mosul.

Je to hluboká rozsedlina s rovnými okraji. V jednom místě, ze samotného kraje horské stěny, padá mohutný vodopád. Voda se rozbíjí o kameny a letí nahoru v oblacích pěny.

Po cestě zajeli do Erdebilu, okrouhlého města s vysokými hradbami. Ve městě je jedna ulice, uprostřed, jako náměstí.

Vjeli do Mezopotámie. Potkávali stáda koní, vyzáblych, se zpřeráženými hřbety. Auto kličkovalo mezi mrtvými koňskými těly.

Přijeli do Mosulu. Němci, tehdejší páni nás i Turků, uvítali naše zástupce suše a ihned navrhli podepsat smlouvu o příměří, která obsahovala mimo jiné podmínky také okamžité vyklizení Persie.

Persii jsme samozřejmě vyklidit museli a věděli jsme, že odsud odejdeme, ale nechtěli jsme to udělat na německy rozkaz.

Všechny německé podmínky si bohužel nepamatuji.

Něco by se mohlo rekonstruovat podle ti-fiských novin – archiv našeho štábu se myslím ztratil.

Všechny podrobnosti je možné vyčíst z německých novin či se na ně zeptat Jefrema Taska.

Zástupcem turecké strany, zástupcem velmi líbezným, byl Chalim paša.

Jeho sláva na východě je obrovská. Je to ten samý Chalim paša, který při odchodu z Erzerumu zakopal čtyři sta arménských novorozenců do země.

Myslím, že v turečtině to znamená „bouchnout dveře mi“.

A s tímhle člověkem velice milého zevnějšku měli vést vyjednávání.

Turci se z míru radovali. Chalim paša trpce mluvil o tom, že jsou nuceni bojovat už deset let.

Mezi jinými přijal také Taska.

Jeden židovský doktor seděl na zemi a hrál na nástroj podobný citeře a zpíval.

Chalim paša v nejpatečtějších místech sám zpíval a přinášel doktorovi skleničky vodky.

A ten líbal ruku svého pána.

Chalim paša s nadšením mluvil o anulování dluhů: „To je vyborné, to se mi líbí; my taky nechceme nic platit.“

Ve městě byli ruští zajatci, a byli pořádně vystrašení – když viděli německého vojáka, stoupali si do pozoru.

Naši s nimi zkoušeli promluvit. Jeden z nich byl monarchista, ostatní krotcí republikáni...

Když se vyjednaváči vraceli domů, prorvaly se k nim ženy odvezené z Arménie, chytaly jejich koně za nohy a ocasy a křičely: „Vemte nás s sebou, nebo nás zabijte.“ A oni mlčky odjížděli.

Naši byli přinuceni prožít si Brest před Bres-tem.

Řekl jsem Taskovi, že odjíždím. Nehádal se se mnou.

Ajsorové velmi truchlili, i pro mě samotného bylo těžké odjet, ale zdálo se mi, že ještě mohu

byť něco platný v Petrohradě, a kdybych zůstal, bylo by to třeba navždy, protože s armádou jsem jít nechtěl. Konec se blížil. A byl konec prosince.

b

V roce tisícím sedmistém kdovíjakém, asi za Kateřiny I. (pro ně to stejně nemá žádný význam) se strakaté krysy ze středoasijských stepí sebraly v hejna, tlupy a davy a odstěhovaly se do Evropy.

Šly v tuhém, uspořádaném šiku. Draví ptáci se sem z celého světa slétli a létali nad nimi, tisíce jich zahynuly, zahynuly miliony – a stovky milionů šly vpřed.

Došly k Volze, vstoupily do ní a přeplávaly. Řeka je odplavovala, celá Volha až do Astrachaně hyřila mrtvolami – ale ony přeplávaly a vstoupily do Evropy.

Všechno obsadily, rozmnožily se a staly se ne-viditelnými.

Spolu s nevelkým hejnem jsem sedl na loďku v Gelenžiku.

Unavený voják, velitel, mě poznal a začal vyprávět, jak tudy nedávno projel pluk.

Vojáci zaujali místa na lodi a chtěli hodit přes palubu bedny s patronami – pry překáží a stejně už nebudou potřeba. Horko těžko jim to rozmluvili.

Železná loďka se naplnila. Lidé leželi a mlčeli, čekali na vlečný člun.

Ten přijel, vzal nás na řetěz a táhl.
Seděl jsem na palubě.
Gelenžik odjížděl. Motor vrněl.
Rozsvítili lampu a její odraz se kolébal na vodě.
Přejeli jsme do Šerifchanu. Tady se už ze všech ostatních přístavů houfovali lidé jedoucí do Ruska.
Na kolejnicích stály čtyři vagony nabitě tak, že pružiny se promáčkly a už tak zůstaly.
Na nic jsem se neohlížel a vlezl dovnitř. Vagon to byl prvotřídní, ale ošuntěly.
Do odjezdu vlaku bylo ještě daleko – a nikdo nevěděl jak.
Začali se se mnou bavit vojáci z rozvědky jednoho pluku. Znal jsem takové lidi, chlubili se svou odvahou při hledání beranů.
Tento oddíl sestával z amnestovaných trestanců, věděl jsem, že vynesli z ohně jednoho svého těžce raněného kamaráda.
Tiše jsme mluvili o Kurdech a tehdy jsem naposledy slyšel slova: „Kurd je nepřítel.“
Svítilo. Na střeše vagonu šramotili těžcí holubi – to na ni lezli noví a noví pasažéři.
Už bylo světlo. Slyšeli jsme hlas vedoucího posádky: „Soudruzi, jedete takhle na jistou smrt, nesmíte ty vagony tak přetěžovat, slezte, soudruzi!“
Jsme hluší jako ta Mordva.
Nakonec nám dali lokomotivu a ta nás táhla.
Jeli jsme do Safjanu pokorně stísněni a trpěli jsme.

V Safjanu jsme přisedali. Zásobovací stanice zemského svazu tu ještě fungovala.

Udělal vlak z plochých nákladních vagonů. Vagony s brzdou byly už dávno odvezeny.

Pohnuli jsme se vpřed a vagony rachotily stále hlasitěji a hlasitěji, narážely do sebe a jely stále rychleji, strkaly se, jako by jeden druhý chtěl přeskočit.

Všichni seděli a drželi se svých pytlů.

Rychle se míhající kilometrovníky dodávaly cestě rytmus. Lokomotiva znepokojeně písкала.

Na tomto svahu, strašném svahu do Džulfy byly havárie velmi časté. Když vlak vyletěl v zatáčce z kolejí, vagony se na sebe nakupily, na hromadu deset sáhů vysokou.

Dojeli jsme do Džulfy.

Zde se slévala naše vlna s vlnou hrnoucí se od 4. sboru. Na vlak čekaly davy lidí.

Vlak přijel. Nervali jsme se tam násilím, to ne. Lisovali jsme se do vagonů jako brikety.

Nervové vzrušení, které takové přejezdy doprovázelo, zvyšovalo naši odolnost.

Pod Alexandropolí tunel nebo drát seřízl ty, co seděli na střeše.

Tady se slévala naše vlna s těmi, kteří šli ze Sa-rakamyše.

Krysa, která prolezla celou Asii, toho nemůže moc vypravovat. Neví ani, jestli je tou samou krysou, která vyšla ze svého domova.

V Alexandropolí se mnozí vojáci posadili do prázdných vagonů jedoucích do Sarakamyšu ne-

bo Erzerumu – chtěli tak dojet na frontu a potom do Ruska.

Nádraží bylo neporušené. Železné linie kolejí hypnotizovaly, nádraží nikdo nevěnoval pozornost.

Potkal jsem vojáky, kteří mě znali, a s nimi jsem se dostal do vlaku.

Dojel jsem do Tifisu, lépe řečeno do Naftlugu (železniční uzel). Do Tifisu nás už nepustili, báli se pogromu. Šel jsem tam pěšky.

Tifis prožíval horečné dny. Hranice se rychle obnažovaly a město teď bylo bez ochrany.

Vpád Turků se stal minulostí, přítomností bylo nebezpečí od našich vojsk.

Lidé pobíhali sem a tam.

Na jedné straně speciální lékařská komise propouštěla z posádky všechny ruské vojáky do jednoho, a na straně druhé noviny, které se na frontu samozřejmě nedostaly, žádaly vojáky, aby na frontě počkali na příchod národních oddílů.

A fronta se obnažovala, svlékala se z vojáků jako tauridské zahrady za podzimního větrného dne z listí.

Nacionalismus – arménsky, gruzínsky, muslimsky, a dokonce vyjimečně i ukrajinsky – v nád-herých barvách čapek a kalhot ve všech ulicích a v novinách pak v šovinistických článcích jen kvetl.

Jenom velkorusky nacionalismus vidět nebylo, ten se projevil ve formě zlostné sabotáže.

Vzpomínám si na jednu ruskou kuchařku na ulici: dívala se na nějaká vojska, lépe řečeno oddíl v pestrych uniformách jdoucí po ulici a říkala:

„Tak dlouho jste seděli Rusku za krkem, teď si to zkuste sami.“

Vytvoření zakavkazské vlády, jak už jsem to dříve viděl na frontě, posílilo touhu vojáků dostat se domů, dalo jim to nový podnět.

Tato vláda však nebyla vytvořena pro potěšení, ale ze zoufalství.

Ve styku s bolševiky se místní lidé snažili bolševiky napodobit.

Když se na sjezdu fronty ukázalo, že bolševici mají více než polovinu hlasů, sjezd se rozštěpil a ta menší polovina byla uznána národními vládami za pravomocnou.

Ale frontový sjezd ustupující armády neměl samozřejmě žádnou autoritu.

Organizace národních vojsk probíhala takto.

Město bylo přeplněno důstojníky.

Dokonce ani v Kyjevě za Skoropadského⁸⁶ jsem neviděl takové množství stříbrných nárameníků.

Vojenské kádry byly vytvářeny těžce. Zvláště ztuha to šlo u Gruzínců.

86 Skoropadskij, Pavel (ukr. Pavlo) Petrovič (1873–1945): generál ruské armády, později zakladatel Ukrajinského státu (Українська Держава). Byl nucen emigrovat před bolševiky, žil v Německu jako řadový občan, zahynul na konci války při bombardování Bavorska.

Z gruzínských vojsk byly bojeschopné jen oddíly rudé gardy, organizované z kádrů menševic-ké s t r a ny. Každopádně arménská vojska, spíše to byly narychlo uspořádané skupiny, dokázala neuvěřitelně rychle ztratit pevnost Erzerum.

Všechno bylo tím složitější, že mezi Gruzínci a Armény bylo mnoho sporných otázek.

Teritoriálně rozhraničit jejich území nebylo prakticky možné.

Toho času byly organizovány muslimské oddíly, které představovaly nebezpečí pro všechny – a co se týče bojových schopností, byl to vytečný materiál.

Dívali se na ně skrz prsty, ale nic s nimi nezmohli.

Kavkaz začínal s procesem sebeuvědomění.

Cirkus „Rusko“ balil a každý pospíchal, aby dostal svou čepici a kabát.

Gruzínská vojenská silnice byla obsazena In-guši a Osetínci, kteří lovili automobily a dělali si z nich sbírku.

Čerkesové sestoupili z hor a napadli terecké kozáky, kteří žili na jejich území už sto či více let.

Groznyj byl v obležení.

Z hor Derbentu sestoupili lidé na Petrovsk.

Tataři pokukovali po bakinské železnici, kterou tehdy ještě chránily regulérní mohamedánské oddíly.

V Jelizavetpoli a všude, kde to jen šlo, řezali Tataři Armény. A Arméni řezali Tatary.

Někdo pobíjel ruské vystěhovalce v Mugaňské stepi.

Ruské centrum v Tifisu, maličké zchudlé středisko, chtělo poslat na Mugaňskou step vagony se zbraněmi.

Ale Ukrajinci, kteří měli v Tifisu svůj oddíl, prohlásili, že 75 procent vystěhovalců žijících v Mugani jsou Ukrajinci a že pokud jim Rusové budou posílat zbraně, bude to akt násilnické ru-sifikující politiky – a tak zadrželi vagony a náklad zabavili.

Mugaňští vysídlenci tak byli nerušeně vybiti, takže nyní nelze jejich národnost zjistit ani ple-biscitem.

Poměr k ruským projíždějícím transportům byl následující. Nejdříve si jich nevšimli.

Muslimové někdy zastavovali vlaky a požadovali, aby jim byli vydáni Arméni. Kvůli tomu se někdy bojovalo.

Potom jednak fámy z Persie, jednak střelení z našich vagonu a také naše očividná slabost rozdráždily jejich chutě, a začali ruským transportům klást překážky. Ale nejdřív dokončím to, jak naše vojska odešla z Persie.

V prosinci (nebo na konci listopadu) jsem byl v Kyjevě u hejtmanských vojsk, což skončilo tak, že jsem unesl pancéřák a nákladní automobil s kulometem k Rudé armádě. Ale o tom a o po-divných přestřelkách na Kresčatiku a mnoha jiných prapodivných věcech budu vyprávět jinde.

Zkrátka tady v Kyjevě jsem našel Taska. Ležel v nevytopeném bytě a sotva mluvil: měl neobyčejně silnou angínu.

Petljurovce⁸⁷ i stoupence hejtmana nenáviděl jedny jako druhé. Bylo zvláštní vidět toho energického člověka nic nedělat.

Vyprávěl mi tuto historku.

Štáb převeleli na železnici.

Když naše vojska odcházela z Urmie, perští kozáci je napadali. Do boje se pustila i část obyvatelstva. Na naší straně bojovali Ajsorové. Aga Petros postavil na Židovskou horu děla a zničil část města. Perští kozáci byli zničeni, byl zabit i jejich velitel Štolder a jeho dcera, jeho zeť se zastřelil.

V horách byla naše vojska, už demokratizována, s voleným vedením a s pluky scvrklými do hloučků lidí, obklíčena Kurdy. Kolem Vlčích vrat hořely vagony. Při jejich světle bylo vidět útočníky, jak brali našim mrtvým vojákům pušky a prali se o ně mezi sebou.

Když vyšlo slunce, celý prostor kolem dokola byl pokryt mrtvolami.

Nebylo čím topit v ohních, pálili prádlo a koberce a polévali je naftou.

87 Petljura, Simon Vasilovič (1879–1926): jeden z vůdců ukrajinského boje za nezávislost, vedl opozici proti Skoropadskému, v letech 1919–1920 fakticky vládce Ukrajiny. Snažil se spojit s bělogvardějci v boji proti bolševikům a byl nucen emigrovat. Zavražděn v Paříži židovským anarchistou (Petljurova vojska na Ukrajině pořádala pogromy).

Ted' několik slov o prádle. Svého času jsme prosili skoro se slzami v očích našeho sborového intendanta, aby armáda dostala prádlo. Strašně jsme ho potřebovali. Odpověděli nám – ne. Všechno už je vypotřebováno.

A potom, když jsme šli do skladů, prádlo jsme objevili. „A co je tohle?“ ptali jsme se. „To jsou nedotknutelné zásoby.“

To byla nedotknutelná zásoba nehybnosti a vadnosti.

To právě pálili.

Mouku a maso jsme měli. Strhávali železo ze střech a pekli si na těch plátech lívance.

Nebyly vagony – strhli z nákladních vagonu c i s t e r n y.

Nebyly lokomotivy. Task sám pro ně jel do Ale-xandropole a vzal s sebou dvě roty vojáků. Dali jim osm nebo deset kusů.

Ted' bylo třeba jet nazpátek. „Nechceme,“ řekli mu vojáci. „Jak nechcete, kamarádi na nás čekají!“ „Nechceme.“ Strojvedoucí řekli, že zkusí jet bez ochrany.

Lokomotivy zahvízdaly a vojáci stáli zamračení v útvaru. Lokomotivy se pohnuly a tu někdo zakřičel: „Nasedat!“ a najednou mnoho hlasů: „Nasedat, nasedat!“ a celý dav se nahnul do pomalu jedoucích lokomotiv.

Lokomotivy přivezli.

Tehdy se stalo další neštěstí.

Do Araksu bylo shozeno několik vagonů s dy-

namítem a potom tam někdo hodil granát – chtěl lovit ryby. Následoval strašný výbuch.

Výbuch zabil několik set lidí a jen náhodou tak málo: strmé břehy řeky hlavní náraz exploze odrázily.

Za pár dní jel Task na průzkum trati ve vagonu připojeném za lokomotivu.

Kurdové vlak vyhodili do vzduchu. Dělalí to často, nehledě na to, že ze sousedních vesnic ještě vzali rukojmí.

Taskovo kupé bylo rozdrceno, on sám pohmožděn. Rychle přišel k sobě a byl přepraven do stanice, ale ukázalo se, že ztratil řeč.

Vojska jela dál bez něho.

Jet pod Červeným křížem nechtěl, najal si tedy průvodce, aby ho převedl oklikou přes Horní Arménii.

V horách čekali útoky Kurdů. Arméni pod vedením poddůstojníků, kteří se vrátili z fronty, drželi pravidelnou stráž. Naše přijali velmi nedůvěřivě a pod ochranou je dovedli do vesnice.

Vesnice byla tvořena horskými sakljami,⁸⁸ zpola zakopanými do skalní stěny. Naším v jedné z těch saklí připravili nocleh. Zahřívala se tu jehňata a v koutě rodila žena.

Po celé řadě utrpení prošli v horách něco kolem 300 verst a vrátili se opět k železnici – ve výsledku

⁸⁸ Saklja (z gruz. sachli – dům): velká kamenná stavba, obvykle s mnoha místnostmi, vystavěná jako příbytek v horách a sloužící zároveň jako malá pevnost.

urazili, počítáno vzdušnou čarou, méně než 30 verst.

Tady si je převzali Tataři, ale vůdce jejich oddílu, učitel, je pustil napřed a dostali se znovu do arménského osídlení.

Tak probíhala a skončila ruská Anabáze, lépe řečeno Katabáze, ústup několika desítek tisíc vojáků, jdoucích Kurdistánem tou samou cestou jako druhové Xenofontovi, kteří šli navíc také s voleným velitelstvím.

Ať už Kurdové od Xenofontových Karduchů pocházejí, či ne, jejich mravy zůstaly stále stejné.

Ale duch vojáků probíjejících se zpět do vlasti se změnil. Možná je to proto, že za války v Xenofontově době to byli vojáci z profese, ale ti naši byli vojáci z neštěstí.

A ještě jedna krátká příhoda.

Asi před třemi týdny jsem se ve vlaku z Petrohradu do Moskvy setkal s jedním vojákem perské armády.

Vyprávěl mi podrobnosti o té explozi.

Po vybuchu se vojáci, obklíčení nepřítelem, čekající na transport, zabavovali tím, že sbírali kousky rozervaných těl svých přátel a skládali je dohromady.

Sbírali dlouho.

Mnohé části těl se samozřejmě pomíchaly. Jeden důstojník přišel k dlouhé řadě vyskládaných mrtvol.

Nebožtík ležící na kraji byl sestaven ze zbylých částí.

Měl trup z velkého člověka. Na něm byla posazena malinká hlava a na hrudi měl sepjaty malé křivé ručky, obě levé.

Důstojník se na to dlouze, dlouze díval, pak si sedl na zem a začal se smát, až se za břicho popadal.

V Tifisu – nyní se vracím ke své cestě – se stal zločin.

Poslali někam obrněný vlak odzbrojovat vojáky a pobili tam kulometry několik tisíc lidí. Obrněný vlak jezdil po železnici, jak se mu zachtělo, a byl obviněn z mnoha vražd.

Protlačil jsem se do vagonu a jel do Baku.

Celá stanice byla doslova napadřt.

Pálili do ní podle všeho pořádně a dlouho.

Voda na stanici nebyla.

Pozůstatky železničních nehod jsme viděli celkem často.

Vzpomínám si i na jinou cestu: cestu pro karavany přes Kuščínský průsmyk do Dilmanu.

Tato cesta vedla přes země kurdského chána Sinka.

Jel jsem tudy v noci autem. Cesta byla z obou stran poseta kostmi. Dvě nebo tři kostry na sobě měly ještě několik kousků krvavého masa.

Vlčí oči se ve světle reflektorů leskly nízko nad zemí. Tři páry vedle sebe. Jeden pár vyš, druhy níž. Vlci byli spokojení.

Když jsem jel zpátky, porouchalo se mi za Dilmanem auto, u skály, na níž je basreliéf zobrazující nějaké jezdce, zřejmě z epochy Se-leukovců.

Z tvrdohlavosti jsem se vydal na cestu pěšky. Měsíc svítil na cestu. Karavany po nocích netáhly, bály se okradení.

Prošel jsem celou cestu a poslouchal říčku – někdy jsem stoupal nad ni, někdy jsem šel vodou.

Šel jsem a vzpomínal na obrázky z dětských knížek zobrazující táhnoucí karavanu.

Ale ve skutečnosti byly tyto cesty označeny jen kostmi koní a velbloudů.

Stejně byla vyznačkována trasa našich transportů.

Převržené vagony jaksi pravidelně odměřovaly cestu.

Jedoucí důstojníci už byli bez nárameníků.

Z Baku už jsem jel na střeše. Bylo chladno a pociťoval jsem neklid, ačkoli jsem byl přivázán k ventilační trubce.

U stanice Chosav-Jurt nám řekli, že všechna čerpadla na vodu jsou zničena.

Vodu do lokomotivy jsme nalívali kotlíky.

Přednosta stanice byl unavený, ve stepi ztraceny a omráčeny tím přívalem lidí odjíždějících svou vlastní cestou.

Řekl nám: „Právě projel vlak směrem na Čer-vonou (název si možná pletu). Jestli chcete, jed'te, ale neradím vám to.“

Samozřejmě jsme vyjeli. Podařilo se mi dostat se do vagonu. Projeli jsme asi 12 verst. Za okny byla sněhová bouře. Ve vagoněch tma.

Najednou rána.

Kufry, pytle, všechno letí – ne na podlahu, ta je pokryta mozaikou z lidí – ale na hlavy.

Vlak se zastavil.

Skoro všichni ve vagonu pokojně sedí, nechtějí ztratit své místo.

Vylezl jsem z vagonu a ptám se: „Co je?“ Pry havárka.

Ukázalo se, že před námi jel ještě jeden vlak.

Neměl dost dřeva. Strojvedoucí zastavil a jel na stanici.

Průvodčí zapomněl vyvěsit svítilnu.

Narazili jsme do zadních vagonů.

Před naší lokomotivou ležela jakási hromada prken a trčících kol.

Bylo slyšet žalostné řehání koní, někdo sténal.

Všichni se hnali k lokomotivě: „Je celá?“

Z lokomotivy šla pára, sípěla.

Další myšlenka: vyčistit cestu a jet, jet dál.

Před námi leželo pět rozbitých dvouosých va-gonů.

Obří americký nákladní vagon s železnou kostrou rozbitý nebyl, jen ležel napříč. Bylo v něm vidět světlo.

Ptáme se: „Jsou všichni naživu?“ – „Jo, jenom jednomu to vyrazilo mozek z hlavy.“

Je třeba vyčistit cestu.

Všichni lidé jsou tu jen sami za sebe – jak tedy velet?
Stojíme a koukáme.
Zachránil nás průvodčí. Začal rozkazovat.
Od kozáků jedoucích ve vlaku před námi jsme dostali lana a začali tahat vagony na stranu. Vyklízeli jsme trať a starali jsme se jen o jeden směr – směr vedoucí k domovu.
Pracovali jen někteří, ale zato usilovně. Rámy se čtyřkolím strhávali jedním trhnutím.
Vagon stojící napříč rozhoupali a povalili na bok. Z trosek vytáhli raněné.
Pak přijela k přednímu vlaku lokomotiva a on se rozjel.
Zkusili jsme naši. Zapískala, ale pohnula se.
Houkání. Procházíme vagony. Ve tmě sedí nehybní lidé. „Jedeme?“ – „Jedeme.“
Ráno jsme byli ve stanici Červonaja.
Tady už začínaly kozácké stanice.
Na peronu bylo vidět bílý chleba.
Kolem dokola stoupají, jako kudrnaté stromy, sloupy dýmu.
Hoří a u ly,⁸⁹ hoří stanice.
Šedí kozáci s berdankami⁹⁰ na ramenou chodí po vagonech a žádají o patrony do svých fint.

89 Aul: typ horské vesnice vyskytující se na Kavkazu a v Dagestánu. Jeho domy jsou kamenné a vystavěné v příkrých svazích, často zabudované přímo do skalních stěn.

90 Berdanka: puška vyvinutá americkým plukovníkem Hiramem

Mladí ještě nepřijeli, stanice jsou téměř beze zbraní.

Kozáci sice nedávno vydrancovali nějaký aul a přivedli si odtud dobytek, ale teď je znovu okradli.

Vyzývají dobrovolníky, aby zůstali a chránili je. Nabízejí 25 rublů za den.

Dva nebo tři muži zůstávají.

Když tu před několika dny projížděla horská artilerie, útočili na ně právě Čečenci.

Místní lidé na kolenou prosili baterii, aby zůstala a palbou nepřítele zahнала. Ta ale měla naspěch.

My jsme také jen projeli. Zbraň neměl prakticky nikdo.

Jedeme dál. Cestu obklopují ve dne dýmové, v noci ohnivé sloupy. Rusko hoří.

Petrovsk, Derbent, potom zase stanice.

Rusko hoří. My utíkáme.

U Rostova, v Tichorecké, se naše skupina rozdělila: jedni jeli do Caricynu⁹¹ a objížděli Don, druzí jeli rovně dál.

Zemí donského vojska jsme jeli potichu. Seděli jsme stísněni na nádraží. Kadeti prohlíželi vojáky. Prodávali tam nějaké noviny, kde byly otištěny potvrzenky o přijetí německých milionů – podpis Zinověv, Gorkij, Lenin.

Berdanem, jako vyzbroj sloužila ruské armádě od roku 1868. V době této příhody se tedy jednalo o pušky téměř 50 let staré.

91 Caricyn: město na Volze, budoucí Stalingrad, dnešní Volgograd.

Jeli jsme dál. U Kozlova jsme zaslechli střelbu. Někdo na někoho střílel. Od vlaku jsme se ani nehnuli. Utíkali jsme.
Hodně zbitý přednosta stanice nám nedal lokomotivu. Našli jsme pohotovostní a vzali si ji. Z davu se přihlásil strojvedoucí. Pořád si stěžoval, že nezná profil trati.
Jeli jsme a dojeli. Veliký je bůh těch, kdož jsou na útěku.
Dojeli jsme do Moskvy. Je to vůbec Moskva...?
Hory sněhu. Zima. Ticho. Na stěnách černé díry trhlin a stopy po kulkách, jako neštovice.
Spěchal jsem do Pitěru.
Byl leden. Vyšel jsem z vlaku a prošel známým nádražím.
Před nádražím strměly hory sněhu a ledu.
Bylo ticho, pusto, bylo hrůzně.
Osudu člověk neujde, vrátil jsem se do Petrohradu.
Končím s psaním. Dnes je 19. srpna 1919.
Včera v kronštatckém přístavišti potopili Angličané křižník *Pamjat' Azova*.
Ještě nic nekončilo.

210

Viktor Šklovskij: Sentimentální zápisky revolučního komisaře, 1923